

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte
1. līmeņa profesionālā programma
Pirmsskolas izglītības skolotājs

MARINA BANKOVSKA

**Daiļliteratūras izmantošana 5–6 gadīgu bērnu
tikumisko vērtību attīstības sekmēšanai
Kvalifikācijas darbs**

Darba vadītāja

Asoc.prof.
Akadēmiskais amats

Dr. psych.
Zinātniskais/akadēmiskais grāds

Valentīna Romenkova
Vārds, uzvārds

Paraksts

RĪGA 2018

ANOTĀCIJA

Kvalifikācijas darbs izstrādāts par tēmu " Daiļliteratūras izmantošana 5–6 gadīgu bērnu tikumisko vērtību attīstības sekmēšanai”.

Pētījuma mērķis: teorētiski un praktiski pētīt vecākās grupas bērnu tikumisko vērtību sekmēšanas iespējas ar daiļliteratūru.

Pētījuma hipotēze: bērnu tikumisko vērtību sekmēšana notiks, ja:

- skolotāja labi pārzinās savas grupas bērnu izpratni/neizpratni par tikumiskajām vērtībām un uzvedību;
- skolotāja izvēlas literārus darbus, kuros akcentētas tikumiskās vērtības;

Izvēlētie darbi atbilst bērnu vecumam, interesēm un vajadzībām.

Pētījuma uzdevumi:

1. Analizēt pedagoģiski psiholoģisko literatūru par tikumiskās audzināšanas būtību, uzdevumiem un faktoriem.
2. Analizēt pirmsskolas vecuma bērnu tikumiskās uzvedības rādītājus.
3. Izzināt daiļliteratūras nozīmi tikumisko vērtību sekmēšanā.
4. Veikt praktisko pētījumu par vecākā pirmsskolas vecuma bērnu tikumiskās audzināšanas iespējām.

Atslēgas vārdi: tikumi, tikumiskā audzināšana, daiļliteratūra, morālās īpašības, vērtības

Kvalifikācijas darba apjoms: 49 lpp., 5 tabulas, 3 attēli, 61 literatūras avots, 3 pielikumi.

Darba teorētiskajā daļā tiek raksturota tikumiskās attīstības būtība, pirmsskolas vecuma bērnu tikumiskās attīstības faktori, tikumiskā uzvedība un tās rādītāji. Analizēta daiļliteratūra kā pirmsskolas vecuma bērnu tikumiskās attīstības sekmētāja.

Darba pētnieciskajā daļā tiek veidots pētījuma plāns, metodoloģija, bērnu vērošanas kritēriji. Vispirms tiek veikta bērnu tikumiskās uzvedības sākotnējā vērošana. Izstrādāti vairāki nodarbību plāni un novadītas nodarbības, kurās izmantotas pasakas. Notiek atkārtota bērnu vērošana un rezultātu salīdzinošā analīze. Praktiskajā pētījumā izvirzītā hipotēze apstiprinājās.

ANNOTATION

The qualification work is devoted to the theme "Use of fiction to promote the development of moral values for children aged 5 – 6".

The aim of the research: to study the theoretical and practical aspects of the promotion of the moral values of children of the older age group with fiction

Study hypothesis: promoting the moral values of children will occur if:

- The teacher will be well aware of the understanding / misunderstanding of his group's children's values and behavior;
- The teacher selects literary works that emphasize moral values
the chosen work corresponds to the age, interests and needs of the child

Research tasks:

1. To analyze pedagogical psychological literature about the essence, tasks and factors of moral education.
2. Analyze the moral behavior of children of pre-school age.
3. To study the role of fiction in promoting moral values.
4. To conduct a practical study on the possibilities of moral education of the elder preschool children.

Qualification paper: 49 pages, 5 tables, 3 pictures, 61 sources of literature, 3 attachments

The theoretical part of the work describes the essence of moral development, factors of moral development of pre-school children, moral behavior and its indicators. Analysed fiction as a facilitator of the moral development of pre-school children.

In the research part of the research, a research plan, methodology, criteria for child monitoring are created. Initial monitoring of children's moral behaviour is initiated first. Several lesson plans and lessoned lessons have been developed that use tales. Re-watching children and comparing their results. The hypothesis put in the practical study was confirmed.

Keywords: virtues, moral education, fiction, moral qualities, values

SATURS

Anotācija.....	2
Annotation	3
Ievads.....	5
1. Bērnu tikumiskā attīstība kā pedagoģiski psiholoģiskā problēma.....	7
1.1. Tikumiskās attīstības būtība	7
1.2. Pirmsskolas vecuma bērnu tikumiskās attīstības faktori.....	15
1.3. Pirmsskolas vecuma bērnu tikumiskā uzvedība un tās rādītāji	18
1.4. Daiļliteratūra - pirmsskolas vecuma bērnu tikumiskās attīstības sekmētāja	24
2. Pētījums par vecākā pirmsskolas vecuma bērnu tikumisko īpašību sekmēšanu	32
2.1. Pētījuma metodoloģiskais pamatojums	32
2.2. Pētījuma norise	33
2.3. Pētījuma rezultātu analīze	44
Secinājumi	47
Izmantotās literatūras un avotu saraksts	49
Pielikumi	53

Ievads

Mūsdienu pirmsskolas iestāžu mācību un audzināšanas programmās nav izdalīta atsevišķa joma – tikumiskā audzināšana. Diemžēl mūsu dienās ir mainījusies daudzu dzīves vērtību izpratne. Morālās vērtības nereti tiek nomainītas ar tīri materiālām vērtībām, ar cīņu par eksistenci, par sociālām vērtībām. Tas vērojams arī bērnu vidū - kam dārgākā rotaļlieta, kam modernāks telefons, kurš bijis braucienā aiz mūsu valsts robežām utt. Līdz ar to pieaug arī problēmas bērnu komunikācijā, saskarsmē, vairojas konkurence, neiecietība, nežēlība, agresivitāte utt. Diemžēl šīs parādības arvien biežāk ir vērojamas arī pirmsskolas iestādē, jo liela daļa bērnu ir skaļi, nesavaldīgi, neiecietīgi, pietrūkst līdzjūtības, otra izpratnes, dalīšanās prieka. Bērni ļoti labi zina savas tiesības, bet daudz retāk – savus pienākumus.

Arī daudzas elementāras uzvedības normas, kuras liekas pašas par sevi saprotamas, apgūstamas jau no mazotnes ģimenēs. Varētu likties, ka par daudzām no tām – sasveicināšanos, atvainošanos, lūguma izteikšanu, pateikšanos u.c. nebūtu nemaz jārunā, bet tā nav. Tās regulāri ir jāskaidro un jārāda pozitīvs piemērs. Uzvedības kultūras jautājumiem jāpievērš liela uzmanība jau ģimenē un nopietni jāturpina pirmsskolas izglītības iestādē un, protams, arī tālākajā dzīvē.

Bērna tikumiskās vērtības ir atkarīga no bērnu pieredzes, morālās izpratnes, no gūtajiem priekšstatiem, piedzīvojumiem un pārdzīvojumiem. Visai sabiedrībai, bet it īpaši ģimenei un skolai ir jādomā par to, kā izaudzināt morāli stiprus cilvēkus ar labestīgu, sirsnīgu nostāju pret visu apkārtējo. Uzvedības kultūra izpaužas gan cilvēku rīcībā, gan izturēšanās veidā, gan savstarpējo attiecību izpausmē ikdienā – mājās, skolā, darbā, sadzīvē, sabiedrībā. Labas uzvedības normu ievērošana palīdz saglabāt cieņu reizēm pat ļoti sarežģītākajos apstākļos, dažādās negaidītās, nepatīkamās, strīdīgās situācijās, kad cilvēks var zaudēt pacietību, savaldību, kad cilvēkam jāprot savaldīt savas emocijas, pārdzīvojumus, dusmas, pat niknumu.

Pamatu bērna interesēm rada vecāki, gan kopīgi darbojoties ar bērnu, gan rādot viņam paraugu. Protams, bērnam ir jāizprot un jāiemācās kulturāla uzvedība ne tikai mājās, bet arī ārpus tām, izprotot atšķirības starp to, kāda uzvedība ir pieļaujama uz ielas, sabiedriskajā transportā, draugu vidū, viesos un dažādos pasākumos.

Jau pirmsskolas vecumā bērnos veidojas tikumības pirmie elementi: rodas pirmās tikumiskās jūtas un priekšstati, attīstās pašas vienkāršākās tikumiskās uzvedības iemaņas. Tāpēc gribas atrast atbildes uz jautājumiem, kā veidot un saglabāt bērnos izpratni par tikumu, kā palīdzēt izprast šo tikumisko vērtību nozīmīgumu, kā audzināt bērnos patieso vērtību izpratni.

Tikumiskajā audzināšana izmantojamas daudzveidīgas metodes, no kurām viena ir tieši bērnu iepazīstināšana ar daiļliteratūru.

Autore D Lieģeniece uzskata kā, daiļliteratūra ir nozīmīgs personības attīstības līdzeklis, tas veido bērnu ārpus nepastarpinātā uztveramā, ievē un orientē to daudzveidīgās iespējamās pasaulēs ar plašu cilvēciskās uzvedības modeļu spektru, ļauj emocionāli un intuitīvi tvert pasaules ainu tās veselumā – lietu, notikumu, attiecību daudzveidīgajos sakaros” (Lieģeniece, 2013, 7).

Tādēļ tika izmantota kvalifikācijas **darba tēma**: daiļliteratūras izmantošana tikumisko vērtību attīstības sekmēšanā 5–6 gadu veciem bērniem

Pētījuma mērķis: teorētiski un praktiski pētīt vecākās grupas bērnu tikumisko vērtību sekmēšanas iespējas ar daiļliteratūras palīdzību.

Pētījuma priekšmets: literatūra kā tikumisko īpašību veidotāja

Pētījuma objekts: pirmsskolas vecuma bērnu tikumiskā attīstība

Pētījuma hipotēze: bērnu tikumisko vērtību sekmēšana notiks, ja:

- skolotāja labi pārzinās savas grupas bērnu izpratni/neizpratni par tikumiskajām vērtībām un uzvedību;
- skolotāja izvēlas literārus darbus, kuros akcentētas tikumiskās vērtības;
- izvēlētie darbi atbilst bērnu vecumam, interesēm un vajadzībām.

Pētījuma uzdevumi:

1. Analizēt pedagoģiski psiholoģisko literatūru par tikumiskās audzināšanas būtību, uzdevumiem un faktoriem.
2. Analizēt pirmsskolas vecuma bērnu tikumiskās uzvedības rādītājus.
3. Izzināt daiļliteratūras nozīmi tikumisko vērtību sekmēšanā.
4. Veikt praktisko pētījumu par vecākā vecuma bērnu tikumiskās audzināšanas iespējām.

Pētījuma metodes:

- teorētiskā – pedagoģiski psiholoģiskās literatūras izpēte;
- empīriskās- pedagoģiskā vērošana, izmēģinājumdarbība;
- matemātiskā datu apstrāde.

Pētījuma bāze: Rīgas 59 pirmsskolas izglītības iestādes vecākās grupas (5-6 gadi) bērni (15)

Pētījuma nozīme: pirmsskolas skolotājiem ikdienas darbā ar vecāko grupu bērniem

1. Bērnu tikumiskā attīstība kā pedagoģiski psiholoģiskā problēma

1.1. Tikumiskās attīstības būtība

Lai analizētu bērnu tikumiskās audzināšanas procesu, vispirms noskaidrojama tikumības un tikumiskās audzināšanas būtība.

„Tikums ir pozitīva, noturīga, iekšēji piemītīga personības morāla īpašība, ko raksturo, augsta morālā stāja, taisnīgums, godīgums, godprātīgums, labestība attiekmē pret citiem cilvēkiem un sabiedrību” (Pedagoģisko terminu skaidrojošā vārdnīca, 2000, 176).

Savukārt vārdnīcā jēdziens *tikumība* skaidrots kā ”sabiedrības un vispārcilvēcisko prasību noteikta, apziņā abstrahēta morāles norma, kas regulē cilvēka rīcību, izturēšanos sabiedrība un attiekmē pret citiem cilvēkiem”.

Tikums ir īpašību kopums, kas raksturo cilvēku un motivē viņa rīcību. Autore S.Lasmane skaidro, ka tikums ir katra cilvēka brīva motivācija, kas izriet no godīguma un citām labām īpašībām, ja tās cilvēkā ir neeksistē piespiedšanās. Tāpat tiek skaidrots arī tas, ka tikums ir kultūras kapitāls, kas nosaka „kāpēc cilvēks tā rīkojas, bet arī tikumā ir sāvs vērtējuma moments, tas nav cilvēka paša veidots, to nosaka prāts, saprāts un apstākļi (Lasmane 2015). S/Lasmane piebilst arī to, ka tikumi un vērtības ir ciešsaietītas, tāpēc ka attīsta zināšanu, domāšanas, emociju utt. Tikumi un vērtību veidosana ir pastāvīgs komunikatīvs un cilvēku pašu veidojams process, tapēc šis process bezgalīgs un nepabeigts.

E.H.Eriksons uzsver to, ka katram cilvēka attīstības posmam piemīt savs „pamata tikums”. Tas nozīmē, ka jēdziena *tikums* lietošanu attaisno tā senatnējā nozīme, kad runa bija par kāda objekta iekšējo spēku, kā arī par aktīvu vērtību (Eriksons, 1998). Autors skaidro arī to, ka dažādu dzīves posmu noteiktā secībā veidojas svarīgas vērtības, un tās ir mērķtiecība, griba rotaļu vecumā, uzticība jaunībā, mīlestība jauna pieaugušā posmā, rūpes pieaugušā cilvēka posmā, gudrība vecumā.

Tikumība, morāle un tikumiskās normas ir civilizācijas un katras sabiedrības cilvēciskuma pamats, tā uzskata V.Vasiļenko. Ir jāpiekrīt autora atziņai, ka tad, ja tiek grauti tikumības pamati, grūst arī pati sabiedrība, bet grūstošā sabiedrībā degradējas arī cilvēki (Василенко, 2014). Cilvēku attiecībās ir jāvalda morālei, bet morāle ir ideju, uzvārdības, rīcības un darbību atbilstība gan morālajām normām, gan vērtībām.

Pēdējos gados jautājums par tikumisko audzināšanu tiek pārspriests biežāk. Tiek runāts par tikumiskās audzināšanas nepieciešamību skolās. 2015. gada 6. jūnijā Rīgā notika Starptautiskās sabiedriskās kustības “PAR TIKUMĪBU!” konference. Kustības prezidente J. Iljina savā runā atzina faktu, ka to, kas tiek pieļauts pasaulē, plašsaziņas līdzekļos un internetā

nevar nosaukt nekā citādi kā par pilnīgu tikumības pagrimumu. Ka daudzus no tiem procesiem, skaidrojumiem un faktiem, kuri popularizēti mēdijos, plašsaziņas līdzekļos un internetā var nosaukt tikai par pilnīgu tikumības pagrimumu. Mūsdienās mēs dzirdam par ģimenes institūta iziršana. Kongresā tika runāts par jaunām metodēm un pieredzi bērnu audzināšanā in izglītībā, ka arī aplūkoyi zinātniskie dati un atzinumi par televīzijas un interneta ietekmi uz bērnu un pusaudžu attīstību (Rode, 2015)

Arī filozofe M. Kūle raksturo mūsdienu pragmatisko pasauli. Filozofe uzsver, ka mūsdienas „vērtības ir stipri mainījušās, jo mūsdienas ļoti daudz tiek domāts pat ekonomiku, finansēm, politiku, naudasvaru, bet rezultātā pazūd no uzmanības loka vispārcilvēciskās vērtības, piemēram, līdzjūtība, izpalīdzība, taisnīgums. Jāpiekrīt filozofes domām, ka tad, ja notiek vērtību degradācija, vairojas egoisms, neiejūtība un vienaldzība (Kūle, 1996).

Vērtību būtība skaidrota grāmatā “Saskarsme”, kurā definēts, ka vērtības ir atzinumi par to, kas ir pareizs, vēlams konkrētā situācijā. Vēl skaidrots, ka vērtības – tās ir cilvēku uzskati, un kas ietekmē saskarsmi, jo atbilstoši savai izpratnei cilvēks veido savu attieksmi un izturēšanos, kā arī rīcību (Saskarsme, 2002).

Savukārt I.Beļickis skaidro, ka katrs cilvēks dzīvo objektīvo vērtību gaisotnē. Cilvēka attieksmei pret vērtībām vajadzētu būt: „Ne šo pasauli esmu radījis, ne man to lemts iznīcināt. Mans pienākums, dzīvojot tajā, to pilnveidot – kopt un kopjot attīstīt” (Beļickis 2000, 26). Tas nozīmē, ka cilvēks nevar mainīt pasauli, bet to var mainīt un izveidot savu attieksmi, savu vērtību sistēmu, būt godīgs un taisnīgs pret sevi un apkārtējiem.

Profesors A.Prihožans atzīst, ka televīzija bieži vien ir tā, kas modina cilvēkos negatīvo tieši ar kriminālajiem sižetiem. Profesors atzīst, ka pastāvīgā vardarbības, netikai samazina uzmanību un reakciju uz tām, bet galvenais – krasi pazemina līdzjūtību upuriem un padara vardarbību un cietsirdību par parastu mūsu ikdienas dzīves sastāvdaļu. Pilnībā jāpiekrīt A.Prihožana atzinumam, ka ir nepieciešams, lai no emocionālā un tikumiskā viedokļa pozitīvu sižetu skaits krietni pārsniegtu negatīvās būtu informācijas plūsmu (Прихожан, 2010).

Savukārt ASV zinātniece M. Vinna uzsver, ka trūkst paša galvenā, kas jāsaņem bērnam. Bērns nepiedalās verbālajā komunikācijā, kad skatas televīziju – bieži notiek problēmas ar sarunvalodu, daudzi tūkstoši vārdu netiek izrunāti, un tātad nav arī atbildes reakcijas, jautājumi netiek uzdoti un atbildes netiek saņemtas, dialoga nav (Winn, 1997).

H.Gudjons skaidro savas domas par to, ka termins *tikumība* laika gaitā ir mainījis savu skaidrojumu, savu būtību. Senāk uzskatīja, ka tikumīgs cilvēks ir paklausīgs augstākiem spēkiem, reliģijai, bet tad mainījās uz uzskatiem, ka tikumīgs ir tāds cilvēks, kuram ir pienākuma apziņa, kurš ir čakls, uzcītīgs, kurš ir gatavs pakļauties. Savukārt mūsdienās vairāk

uzmanības tiek pievērsts tieši pašizaugsmes mērķiem – pašizpaušmei, pašnoteikšanās un pašregulācijai (Gudjons, 1998). Mainās laiki, mainās cilvēki, mainās cilvēku attieksme pret apkārtējo vidi, bet ir vērtības, kuras ir tādas pašas kā senāk, bet līdz ar tehnoloģijas un mādiņu attīstību veidojas arī jaunas un mainīgas vērtības. Ļoti daudz vērtīgu atziņu izteikts dažādu rakstnieku, zinātnieku un filozofu teicienos (skat. 1. pielikumu).

V.Romenkova izsaka atziņu, ka, dzīvojot sabiedrībā, cilvēks tai piemērojas, cenšas atrast tajā savu vietu saskaņā ar savām tieksmēm, interesēm un vajadzībām. Cilvēku ietekmē saskarsme ar pasauli un cilvēkiem, kā rezultātā veidojas noturīgas psihe īpatnības, kuras nodrošina sadarbību ar pasauli. Tā kļūst par daļu no cilvēka paša, jo funkcionē sabiedrībā ar citiem kā viņa ārējais tēls (Romenkova, 2008, 11).

S. Lasmane skaidro, kā cilvēkam vajadzētu apgūt vērtības. Tas nav uzpiestas, tātad cilvēkam pašam jāizvēlas, tās ir katra paša ziņā. Nevar cilvēkam likt būt labvēlīgam, priecīgam, varošam, nesavtīgam, lepnam. Bet var tikai uzsvērt visu šo vērtību saprātīgumu vai pievilcīgu un virzīt uz tām. Var izmantot literatūru – pasakas, teikas, sakāmvārdus u.c. Strādīgums, satiecība, tīklība – šī triāde folklorā ieskice pamatvirzienus sociālai uzvedībai. Šie virzieni ir – attieksme pret dabu, pret līdzcilvēku un pret normas ievērošanu tautas (Lasmane, 1992). Tas ir saprotams, ka vērtības uzspiest nevienam nevar, tās ir jācenšas veidot jau no agras bērnības, lai cilvēks tās pieņemtu kā savējās, kā ikdienas dzīvē nepieciešamās, jo bērns tās pārņem gan no vecāku un citu pieaugušo parauga, gan no literārajiem varoņiem utt.

Arī A. Špona min pamatlikumus, kuri apgūstami bērnībā un kuri saglabājami visa mūža garumā. Tā arī ir audzināšanas satura kompetente attieksmei pret sevi un citiem cilvēkiem. A.Špona atsaucas uz E.Brastiņa pētījumu, kurā viņš dod atbildi uz jautājumu: „Kādam man jābūt?” Tie iedalīti „12 tikumu pāros, kurus dala trīs pamatgrupās:

1. pamattikumi – labums–ļunums; gods–kauns; rātība– palaidnība; tikums–netikums;
2. paštikumi – gudrība– muļķība; darbs– laiskums; daiļums–neglītums; prieks–bēdas;
3. ļauztikumi – mīlestība–bardzība; saderība–nāids; devība–skopums; taisnība–viltus” (Špona, 2006, 111). Visi šie tikumi ir aktuāli arī mūsdienās.

R.Garleja citē Pestalociju, kurš atzinis, ka “mūsu cilvēcīgums ir mūsu pašu rokās, sirdīs un galvās”. Autore atzīst, ka mūsdienās svarīgi skatīt kopveselumā tādas dzīves pamatvērtības kā prāta skaidrību, dvēseles tīrību un gribas izkoptību (Garleja, 2006).

Līdzīgas atziņas pauž S.Lasmane, A.Milts un A.Rubenis, uzsverot, ka ir mūžīgas vērtības, īstenība ir klasiskās ētikas vērtības. Tās ir gan ļaunā un labā vērtības. Ļoti svarīgas katra cilvēka dzīvē ir taisnīguma, pienākuma, atbildības vērtības. Cilvēkam ir jāapgūst arī kauna un sirdsapziņas vērtības. Protams, ka cilvēka dzīvē ļoti nozīmīgas ir laimes un dzīves jēgas vērtības. Ļoti grūti cilvēkam būtu dzīvot bez taisnīguma, vīrišķības, savaldības, kā arī

bez cieņas un goda. Visas šīs vērtības veido personības attieksmi pret sevi pret citiem cilvēkiem, vērtējot to rīcību, uzvedību (Lasmane, Milts, Rubenis, 1992).

Arī D. Ozoliņš izsaka domas par to, ka vispārcilvēcīgo vērtību apguve ir saistīta ar katra cilvēka attīstību, ar katra cilvēka iekšējo pozitīvo izaugsmi. Šādi pozitīvi orientēti cilvēki ietekmē visas pasaules pozitīvo pārveidošanos. Pasaule kļūs labāka, ja katrs cilvēks kļūs kaut nedaudz labāks. D.Ozoliņš uzskaita divpadsmit augstākas vērtības. Tās ir sadarbība, brīvība, laime, godīgums, pazemība, miers, cieņa, atbildība, vienkāršība, iecietība un vienotība (Ozoliņš, 2002, 26).

Vērtību būtību skaidro R.Garleja. Autore uzsver, ka vērtīborientācija ir tā apziņas vadlīnija, ap kuru vienmēr ir koncentrētas cilvēka domas, jūtas: cilvēka brieduma pakāpes rādītājs, atskaites punkts sociālajam vērtējumam. Jāņem vērā arī tas, ka individuālās vērtības ne vienmēr sakrīt ar sociālajām vērtībām. R.Garleja (Garleja, 2006) skaidro, ka vērtīborientācijas veidošanās procesā cilvēks izvēlas sev kādu darbības veidu, pamatojoties uz vērtībām, kas ir viņā pašā. Cilvēks balstās uz uzskatiem par labo un sliktu, skaisto un neglīto, taisnīgo un negodīgo. Vērtīborientācija balstās uz brīvību, pārdomātu izvēli. Atbilstoši savai vērtību izpratnei cilvēks veido savu attieksmi, uzvedību, saskarsmi.

Bet Izglītības Ministrijas dokumentā “Skola 2030” minēti sistemātiskas nostiprināšanas rezultātā attīstāmie būtiskākie tikumi ((Skola 2030 dokuments, 2018). Daudzi no tiem jau minēti arī citu autoru atziņās. Bet darba autore uzskata, ka katram skolotājam ir jāzina, kādas vērtības ir minētas turpmākajā izglītības jomā tik svarīgajā dokumentā. Tā ir atbildība, jo tā ir spēja paredzēt savas izvēles un rīcības sekas un rīkoties, respektējot cita cilvēka cieņu un brīvību. Tiek uzskaitīta rinda vērtību - centība čaklums, uzcītība, rūpība un griba, jo tikai tās ļauj jebkuru darbu veikts mērķtiecīgi, kvalitatīvi. Minēti arī drosmē un godīgums, jo šīs vērtības ļauj būt izlēmīgiem, pārvarēt bailes, gūt rakstura stingrību, censties pēc taisnīgā un labā; būt uzticamiem, ļauj saskaņot vārdus ar darbiem. Ļoti svarīga vērtība ir gudrība, jo tā ļauj izmantot zināšanas savā un sabiedrības labā. Cilvēka dzīve nav iedomājama bez laipnības un līdzietības, jo tās izpaužas gan vēlībā, atsaucībā pret citiem, pieklājībā, kā arī palīdz iejusties citu cilvēku pārdzīvojumos, centienos citus atbalstīt. Vēl dokumentā ir minētas arī tādas vērtības kā mērenība, savaldība, jo cilvēkam jāmacās nošķirt saprātīgas vēlmes no nesaprātīgām, respektēt savu un citu cilvēku brīvību, kā arī cienīt sevi un citus. Vēl minēta arī solidaritāte, taisnīgums un tolerance, jo tās palīdz ievērot cilvēktiesību un citu saprātīgu interešu un morāles normas.

R.Purmale skaidro, ka katrs cilvēks savas dzīves laikā saskaras ar visiem vērtību veidiem un pats rada savu vērtību sistēmu un klasifikāciju. Šī procesa norisi nosaka cilvēka vērtīborientācija. Vērtīborientācija ir personības struktūras, kas balstītas uz konkrētu dzīves

pieredzi, tās norobežo būtisko no nebūtiskā, svarīgo no nesvarīgā, iezīmē cilvēkam nozīmīgākās vērtības. Tā kā vērtību pamatā ir cilvēka brīva izvēle, tad cilvēks, protams, ir atbildīgs par savu vērtīborientāciju (Purmale, 2000). Diemžēl ne mazums ir cilvēku, kuru vērtības ir vairākumā negatīvas, nevis pozitīvas, jo par savu dzīves vērtību ir izvēlējušies klaiņošanu, narkotikas, alkoholu, azartspēles utt. Tātad šajās ģimenēs arī bērnu vērtīborientācija var veidoties negatīvā virzienā, jo redz vecāku negatīvo paraugu.

Tieši ģimene ir tā, kur veidojas katra cilvēka tikumisko vērtību pamati. A.Ozerska (Озерская, 2018) norāda, ka tieši ģimenēs tiek pārmantota sociālā pieredze, tradīcijas, vērtību izpratne no paaudzes paaudzē. Cilvēkā veidojas tāda vērtību sistēma, kuru viņa nodod tālāk saviem bērniem. Šīs vērtības ir – mīlestība, ģimene, laime, dzīves vērtība, labestība u.c. Viss atkarīgs no tā, kuras vērtības ģimenē ir prioritātes, jo no ta būs atkarīgs, vai cilvēka tālākā rīcība un uzvedība būs morāla vai amorāla.

Tikumiskā audzināšana un morāles normas ir ciešā saistībā. O.Martinovs (Мартынов, 2018) skaidro, ka morāle ir atbildības uzņemšanās par savām darbībām. Tas nozīmē, ka morāle ir balstīta uz brīvu gribu, tikai brīva būtne var būt morāla. Atšķirība no morāles, kas ir it kā ārēja prasība indivīda uzvedībai sabiedrībā, kas ir saistīta ar likumu, svarīgāka ir tā morāle, kas ir katra cilvēka iekšējā kārtība, lai cilvēks rīkotos saskaņā ar savu sirdsapziņu.

No O.Martinova pētījuma uzzinām, ka morālvērtības grieķi sauca par "ētisko tikumību" un senie gudrie uzskatīja, ka galvenās vērtības ir piesardzība, labvēlība, drosme, taisnīgums, kas ir šo tikumu galvenais. O. Martinovs uzsver, ka tādas vērtības kā godīgums, lojalitāte, cieņa pret vecākajiem, cieņa, patriotisms ir pazīstams visām tautām. Ja šīs vērtības tiek ievērotas pilnībā, tad tās kļūst par ētiskajiem ideāliem.

Cilvēka dzīvi nosaka noteiktas vērtības. Katrai ģimenei, katram cilvēkam ir sava izpratne par to, kādas ir tās vērtības, pēc kurām viņš dzīvo, un tas ir atkarīgi no tā, ko katrs cilvēks uzskata par vērtīgu.

Filozofi R.Kūļi un M. Kūļi skaidro, ka noteiktos ideālos un vērtības sakņojas cilvēka pārlicība attieksmi pret citiem cilvēkiem, lietām, dabu, kultūru. Bet tas savukārt nozīmē, ka tā ir arī attieksme pret visu pasauli. Cilvēka vērtīborientāciju var uzskatīt par pašu galveno, jo tā ietekmē cilvēka dzīvi dažādos līmeņos. Abi autori uzsver, ka no visa, kas ar cilvēku un ap cilvēku notiek, no visa, ko cilvēki vēro sev apkārt, veidojas katra cilvēka dzīves filozofija. Un tieši vērtīborientācija ir ta, kas nosaka cilvēka uzvedību un rīcību (Kūļi, 2018).

R.Kūlis un M. Kūle skaidro arī to, ka tad, ja izveidojas stabila vērtīborientēta cilvēka uzvedībā, ja šī darbošanās ir regulāra, noturīga, tad cilvēks jūt sevi kā veselumu, tad viņš spēj izturēt dažādus pārbaudījumus un objektīvi vērtēt dažādas situācijas. Tieši attīstīta vērtīborientācija ir tā, kas liecina par cilvēka zināmu brieduma pakāpi. Interesanta un vēra

ņemama ir abu autoru doma, ka vērtība nav tas pats, kas dzīve, bet kaut kas vairāk. Svarīgi bērņā jau no mazotnes modināt pārliecību, ka viņam iespējams izveidoties par godīgu, cienījamu cilvēku, ka panāks dzīvē ko patiesi vērtīgu.

E.Iļjins atzīst, ka ir trīs tikumiskās attīstības ceļi. *Pirmais* ir sociāli pieņemama uzvedība, cilvēkam baidoties no sekojošā soda. Tās ir bailes no vecākiem, no pedagoga, no vadības utt. Pakāpeniski bailes tiek apslāpētas, cilvēks atturas no nevēlamas uzvedības. *Otrais* ceļš ir cenšanās izprast, kā otrs cilvēks jūtas, kā pārdzīvo. Cilvēks cenšas saprast arī to, kā viņa rīcība, uzvedība var ietekmēt otru cilvēku, ka tā varbūt var izmainīt otra cilvēka emocionālo stāvokli. Savukārt *trešais* ceļš ir saistīts ar domāšanas, kad cilvēks apgūst pieredzi pārbaudīt hipotēzi, pārvērtēt informāciju un izpratni (Ильин, 2012). Autors skaidro, ka pieaugušajiem piemīt visi trīs šie tikumiskās attīstības tipi, bet bērņiem un pusaudžiem tie var mainīties. Diemžēl dzīvē mēdz būt arī tā, ka empātija var zust, tieši sastopoties ar dažādām dzīves grūtībām, bet tas savukārt var veicināt cinisku uzvedību.

Parasti lēmumus cilvēks pieņem, balstoties uz apgūto vērtību sistēmu un savām prioritātēm. Bieži lēmumu pieņemšanas pamatā ir gan personiskās vērtības, gan kolektīva vērtība.

Cilvēka brīvība izpaužas dzīves apstākļu izvērtēšanā un rīcība atbilstoši paša cilvēka viedoklim. Bet fakts ir tas, ka katra cilvēka personiskie lēmumi bieži vien ietekmē ne tikai viņu pašu, bet arī viņa līdzcilvēkus, varbūt arī darba rezultātus un nereti arī visu sabiedrību. Tāpēc katram cilvēkam ir jānes atbildība par sēkam, par to, vai un ka katra izvēle var ietekmēt citus cilvēkus. Cilvēkam ir jāmacās vērtēt, jāattīsta prasme pārvarēt vērtību konfliktus, ļoti svarīgi ir pretoties negatīvam psiholoģiskam spiedieniem.

Tikumiskā audzināšanai ir noteikti pamati, tos skaidro M.Kūle un M.Kiope (skat. 1. tabulu).

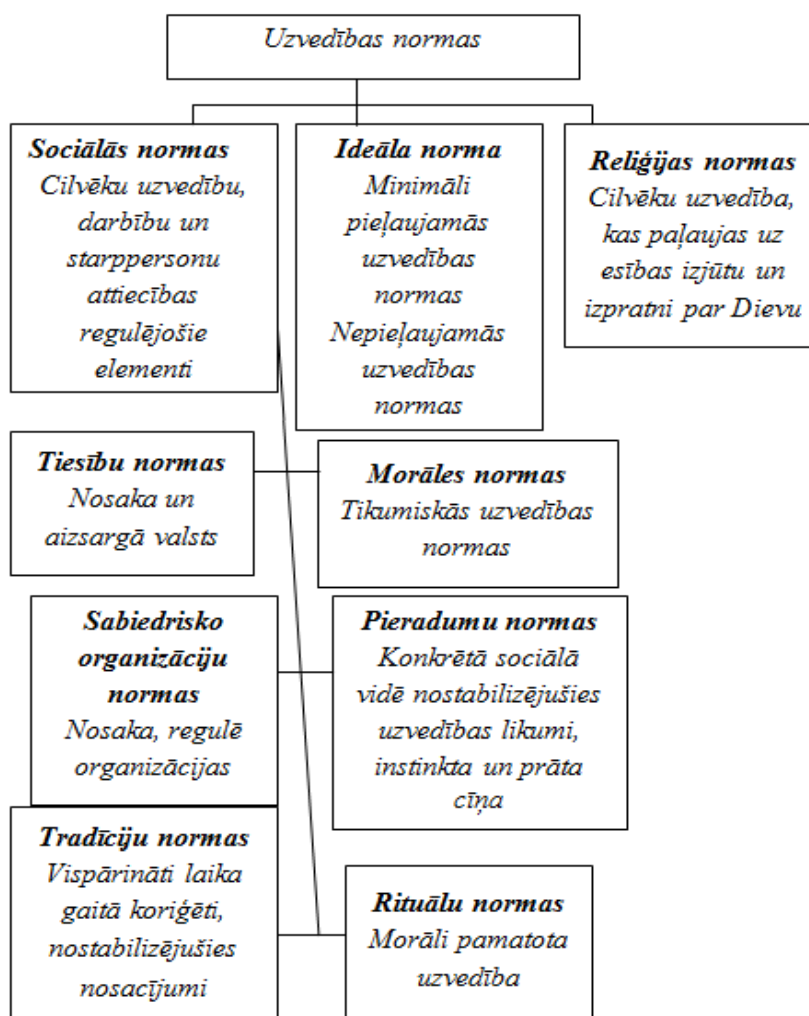
1. tabula. Tikumiskās audzināšanas integrācija izglītošanās procesā (Kūle, Kiope, 2015)

<i>Augstākā vērtība</i>				<i>Dzīvība</i>	
<i>Morāles 5 intuitīvie pamati ar to saistītās vērtības</i>					
<i>Rūpes/</i> Līdzjūtība Labsirdība labvēlīgums	<i>Godīgums/</i> <i>Taisnīgums</i> krietnums visu cilvēku personas cieņa un vienlīdzīgums	<i>Lojalitāte/</i> patriotisms solidaritāte pašai zliedzība atbildība ģimenes, tautas un valsts priekšā	<i>Cieņa pret</i> <i>autoritātēm/</i> cieņa pret vecākiem, skolotājiem u.c. autoritātēm pienākuma apziņa	<i>Morālā tīrība/</i> valodas, domu un nodomu tīrība savaldība un pašorientācija svētuma izjūta	Tikumi, kas ir morālie spēki, lai cilvēki varētu sasniegt Labumus (vērtības)

Pedagoģiskās vērtības veidojas galvenokārt audzināšanas darbībā. Vērtību veidošanās, izmaiņas vērtīborientācijā notiek visu mūžu. Cilvēkam, kam princips rīkoties godīgi un atklāti, veidojas vērtības – godīgums un atklātība. Šīs īpašības viņš pārdzīvo ka sev būtiski nozīmīgas, un atbilstoši šīm vērtībām veidojas viņa attieksme gan pret citiem cilvēkiem, gan sevi. No šiem piemēriem redzams, ka principi, nostiprinoties un attīstoties cilvēka dzīvesdarbībā, var kļūt par vērtībām (Špona, 2006).

A. Špona skaidro arī to, ka līdzīgi ir arī ar normām. Normas ir izveidojušies, cilvēku pieņemti un tradīcijās nostiprinājušies likumi, noteikumi. Arī daļa normu cilvēka dzīvē kļūst par vērtībām. (Špona, 2006). Šīs normas bērni sāk apgūt jau no mazotnes ģimenes, tad turpina tās apgūt pirmsskolā, skolā, darbā, tad pasizglītības ceļā visa sava mūža garumā.

Labi sociālās normas raksturo R. Garleja, skaidrojot, ka sociālās normas ir neoficiāli reglamentējoši sabiedrības locekļiem kopīgi priekšstati par to, kāda rīcība attiecībā pret citiem cilvēkiem ir vai nav normāla. R. Garleja skaidro sociālo normu daudzveidību (sk. 2. tabulu).

1. attēls. Sociālās realitātes normu sistēma uzvedībā (Garleja, 2006, 82)

Ļoti svarīgas cilvēku savstarpējās attiecībās un uzvedībā ir tieši sociālās un morālās normas.

No iepriekš analizētajām atziņām var secināt, ka tikumi ir pozitīvas, noturīgas personības morālās īpašības, ko raksturo, augsta morālā stāja, taisnīgums, godīgums, godprātīgums, labestība attiekmē pret citiem cilvēkiem un sabiedrību. Būtisko tikumu ir ļoti daudz – godīgums, līdztiesība, atbildība, gudrība, laipnība, taisnīgums u.c. Vērtību veidošanās, izmaiņas vērtīborientācijā notiek visu mūžu. Cilvēkam ir jābūt vērtēt, jāattīsta prasme pārvarēt vērtību konfliktus, ļoti svarīgi ir pretoties negatīvam psiholoģiskam spiedienam. Ja tiek grauti tikumības pamati, grūst arī pati sabiedrība un cilvēki degradējas.

1.2. Pirmsskolas vecuma bērnu tikumiskās attīstības faktori

Protams, ka bērna tikumiskās audzināšanas galvenais faktors ir attieksmes un vērtības ģimenē. Saskaņa, gan ģimenes miers un satiecība, kā arī mīlestība un palīdzība ir vērtības, kas mūsdienās ģimenēm ir vajadzīgas visvairāk, lai šodienas un rītdienas jaunās ģimenes būtu stipras (Gromska, 2012). Ģimenē bērni mācās gan darba prasmi, gan uzvedību sabiedrībā.

Visiem vecākiem būtu jāatceras R.Purmales atziņa, ka bērns ir kā spoguļis, kurš atspoguļo, atdarina pieaugušo domas, attieksmi, uzskatus, uzvedību. Svarīgi saprast, ka tas, ko bērns izjūtis bērnībā, vēlāk parādīsies kā spējas vai trūkumi, kā slimība vai veselība, kā dzīvesprieks vai nepatika, pat depresija, zinātkāre vai negribēšana, vienaldzība utt. (Purmale, 2000). Pieaugušajiem vajadzētu palīdzēt bērnam veidoties par dzīves mīlošu, aktīvu, darbīgu personību.

Cilvēks piedzimst ne tikai kā bioloģiska, bet arī kā sociāla būtne. Cilvēka attīstība un mācīšanās visbiežāk notiek sabiedrībā, tad cilvēkam vieglāk saprast dzīvi un saņemt dzīves pieredzes. Tieši no tā, ka cilvēks turpmāk jutīsies sabiedrībā, kā spēš izmantot iespējas, ko dod kontakti ar citiem cilvēkiem, būs atkarīgs gan viņa emocionālais stāvoklis, gan intelektuālā attīstība, gan personības atspoguļojums viņa tikumiskā attīstība (Šteinberga, 2013).

Pirmsskolas izglītības mācību satura programmā ir norādīts mērķis – „sekmēt bērnu vispusīgu un harmonisku attīstību, ievērojot viņu attīstības likumsakarības un vajadzības dzīvei nepieciešamo zināšanu un prasmju apguvē, pamatojoties uz pozitīvas attieksmes veidošanu un mācīšanos darot” (Pirmsskolas izglītības mācību satura programma, 2012, 6).

V. Golubina secina, ka par bērna tikumiskās audzināšanas īpatnībām tiek daudz runāts dažādu autoru teorijās. Tajās norādīts, ka bērns piedzimst brīvs no jebkādas morāles normām, bet pamazām savas attīstības gaitā apgūst divu tipu morāles. V. Golubina savā pētījumā

norāda, ka pirmā morāle veidojas un sāk attīstīties jau agrā bērnībā, bet šī morāle veidojas uz autoritātes atzīšanu. Bērnam šīs autoritātes ir vecāki un citi ģimenes locekļi. Pamazām bērnam sāk veidoties arī otra tipa morāle. Šīs morāles pamatā ir tikumisko normu jau apzināta izpilde. Sākumā tā balstās uz vienošanos starp bērniem un vecākiem, bet vēlāk šī vienošanās kļūst par stabilu tikumiskās rīcības pamatu (Golubina, 2007). Ir skaidrs fakts, ka bērnu savstarpējā saskarsme un komunikācija ne ar pieaugušajiem, ne ar vienaudžiem nebūs iespējama, ja pamazām netiks apgūtas tikumiskās normas. Pirmsskolā tās apgūstamas gan nodarbībās, gan rīta apļos, gan visā dienas garumā dažādās ikdienas situācijās.

Arī O.Pavlovs (2002) savos pētījumos interesējas par to, kas ir galvenais pirmsskolas tikumiskajā audzināšanā, kādas bērna attīstības jomas ir svarīgākās. Izvērtējot autora atziņas, var secināt, ka pirmsskolas izglītībā pastāv trīs pamatvērtību triāde. Autors uzskata, ka *vispirms* tas ir Labais kā pamatvērtība, jo šis aspekts ir pats svarīgākais cilvēciskuma apliecināšanā. Tas ir saistīts ar taisnības, laipnības, sadarbības, brīvības, mīlestības, tolerances un daudzu citu svarīgu tikumības normu ievērošanu. Kā otro autors min Patieso. Patiesais ir jāmeklē, tas saistās ar zinātkāri un izziņas vajadzību. Bet kā trešā grupa minēta - Skaistums. Autors norāda, ka Skaistums ir pati savdabīgākā garīgā vērtība, jo skaistuma attieksme rodas tikai pret pozitīvām, nozīmīgām lietām un parādībām, tādēļ tikai tikumiskais un patiesais, tikai sabiedrībai nozīmīgais var kļūt par skaistuma vērtības nesēju. Skaistuma vērtēšanā piedalās emocijas, intuīcija, iztēle. Skaistums ir pati subjektīvākā, visvairāk no paša vērtētāja atkarīga attieksme.

Šodien, kad bērni aug laikmetā, kurā masu mēdijos, videospēlēs, internetā izskan tik daudz ļaunuma un varmācības, kad nopērkamas rotaļlietas, kuras bērniem nevajadzētu lietot – ieroči, roku dzelži, dažādi briesmoņi – transformeri u.c., noteikti būtu vairāk jārunā par to, kas ir Labais un Skaistais cilvēka dzīvē.

Tikumiskajā audzināšanā jāievēro arī vairākās likumsakarības. *Vispirms* ir jāievēro pāctiecība, jo nedrīkst atņemt tikumiskas normas, kas pārdzīvojušas laikmetus, bet balstīties tikai uz *vero* arīnekādā gadījumā nevar. L. Žukovs skaidro, ka tikumiskā audzināšana vienmēr ir saistīta ar pienākuma izpildi, jo *vispirms* bērna pienākums ir pret vecākiem, tad arī pret pirmsskolu, skolu, sabiedrību. Tikumiskā audzināšana ir cieši saistīta ar bērnu gribas izkopšanu, jo tā palīdz veidot sevī tikumisku raksturu, kas balstās uz morāles principiem. Tikumiskā audzināšana ir saistīta ar intelektuālo audzināšanu, jo ir jāpalīdz bērnam saprast, kas ir godīgums, cieņa un pašcieņa, drosme un pārgalvība, jāizprot, kas ir atbildība par savu darbu, pašsavaldīšanās, taisnība utt. (Žukovs, 2000).

Katrs cilvēks dzīvo ne tikai subjektīvo, emocionālo, bet arī dažādu objektu pasaulē, pret kuriem arī jāveidojas konkrētai attieksmei. Arī I.Beļickis uzsver, ka katrs cilvēks, ienākot

šajā pasaulē, ierodas arī gatavo vērtību pasaulē. Cilvēks ienāk to objektu pasaulē, kuri pakāpeniski kļūst arī par vērtību konkrēti viņam. Šie objekti ir ģimene, dzīvoklis, bērnudārzs, skola, sporta laukums, pilsēta utt. Jāpiekrīt autora atziņai, ka mūsdienu audzināšanas pamatuzdevums ir saglabāt šīs vērtības, attīstīt tās (Beļickis, 2000). Protams, būtu jau ideāli, ja katrs bērns savā ģimenē ienāktu pozitīvo un patieso vērtību pasaulē, bet diemžēl ne vienmēr tas tā ir.

Tikumus veido arī pašapkalpošanās iemaņu attīstīšanas darbs un bērnu iesaistīšana kārtības uzturēšanā grupā. Šīs bērnu apgūtās iemaņas pamazām pārvēršas par darba, kārtības, čakluma tikumu, ko vēlāk ievēros arī savā turpmākajā ikdienas dzīvē. Tikumiskās bērna īpašības tiek sekmētas dažādās aktivitātēs, tai skaitā arī mājturības un tehnoloģijas programmas ietvaros.

S.Gromska savā pētījumā par pilsonisko audzināšanu citē kāda skolnieka izteikto domu, ka zēns reizēm kļūstot vienaldzīgs pret apkārtējiem cilvēkiem, bet tas esot tādēļ, ka mūsu valstī pastāv iekārta, kurā cilvēkiem neinteresē nekas cits, izņemot labklājību. Ja cilvēks, kurš visu laiku dzīvo neziņā par savu rītdienu un domā par tādām lietām, par ko normālās valstīs neviens nedomā, tad reizēm visas šīs problēmas viņu nomāc tik tālu, ka viņš aizmirst, ka apkārt dzīvo citi cilvēki (Gromska, 2012). Tas ir traģiski, ja skolēnos jau veidojas šādas domas un attieksme. Tas liek nopietni domāt gan vecākiem, gan skolotājiem, gan visai sabiedrībai, gan valstsvīriem. Tātad tikumiskajai audzināšanai ir jāvelta daudz lielāka uzmanība.

A.Špona un J. Jermolajeva skaidro atziņas, kurās uzsvērts, ka bērni attīstās kā sociālas būtnes, jo imitē apkārtējo cilvēku rīcību savās rotaļās. Bērns skatās uz sevi it kā ar citu acīm. Tā pamazām viņš apgūst pašapziņas izjūtu, sāk pazīt sevi kā atsevišķu subjektu, tā kļūstot par sociālu personību. Autores izsaka interesantu domu, ka bērnam savas personības izjūta rodas tikai tad, kad viņš iemācās atšķirt savu sociālo ES no sava ES kā nesocializēta mazuļa, spontāno vēlmju un tieksmju veidojumu (Špona, Jermolajeva, 2015). Bet šo pozitīvo ES bērns izveidos tikai tad, ja viņam būs mīloša ģimene, pozitīvi paraugi atdarināšanai, ja būs pozitīva domāšana, ja būs skaista apkārtējā vide, ja nebūs varmācības, rupjības un nežēlības pilnās multiplikācijas filmas (piemēram, šausmas izraisa, ka tiek atļauts ievietot internetā tādas multfilmās kā „Dienviņu parks”, „Futurama” u.c.), videospēles, jo šos tehnoloģijas jaunumus mūsdienu bērni skatās bieži jau no pavisam maza vecuma.. Un diemžēl vecāki ne vienmēr kontrolē to, ko skatās un spēlē viņu bērni.

Jāpiekrīt A.Tauriņas atziņai, ka tieši sasniegumi vienaudžu saskarsmes situācijās rosina bērnu daudz aktīvāk īstenot patstāvību, precīzāk vērtēt savu un citu rīcību, kļūt

neatkarīgam ideju īstenošanā (Tauriņa, 2015). Svarīgi ir pilnveidot arī radošās darbības prasmes un sociālo kompetenci. Bērnu interesē dažādi jautājumi par cilvēku attiecībām

Tāpat viens no pedagoģiskā procesa virzieniem ir bērnu tikumiskā audzināšana. Svarīgi ir ievirzīt bērnus tikumiskās izpratnes apgūvē, jo pirmsskolas vecums ir īpaši sensitīvs, lai rosinātu attieksmi pret sevi, pret apkārtējiem vienaudžiem un pieaugušajiem, pret lietu pasauli, pret dzīvo dabu, pret darbu, pret dažādām sabiedriskām parādībām utt. Tikumiskā audzināšana un audzinātība izpaužas gan jūtās, gan pārdzīvojumos, gan emocijās, gan attieksmē pret visu apkārtējo vidi. Bērna tikumiskā audzināšana nozīmē arī bērnu pašapkalpošanās iemaņu attīstība, izpratnes veidošana par savstarpējām attiecībām, prasme klausīties, prasme analizēt, rīkoties dažādās dzīves situācijās. Bērns mācās būt godīgs, taisnīgs, mācās dalīties, sagaidīt savu kārtu, būt atsaucīgs, labestīgs, iejusties otra izjūtās utt. Tikumisko vērtību apguves procesā jāņem vērā katra bērna individualitāte, temperaments, emocionālā drošība, pieredze utt.

1.3. Pirmsskolas vecuma bērnu tikumiskā uzvedība un tās rādītāji

Vispirms noskaidrojama uzvedības būtība. Pedagoģijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā uzvedība skaidrota kā „indivīda rīcības ārējā izpausme, izturēšanās, attieksme, ko parasti nosaka vitālās vajadzības un vides apstākļi, kā arī tuvēja apkārtnē vai plašākā sabiedrībā pieņemtās estētiskās, tikumiskās normas, etiķete un ko, tāpat kā zināšanas, vērtē izglītības ieguves procesā” (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca, 2000, 182).

Savukārt A.Špona uzvedību definē kā „cilvēku attīstības, sociālās vides un attieksmju audzināšanas mijiedarbības produktu, tās pamatproblēma ir attieksmju un uzvedības vienības veidošanās no bērna dzimšanas līdz sirmam vecumam” (Špona, 2006, 75). Tas nozīmē, ka uzvedība ir vajadzību rosinātas cilvēka izturēšanās kopums, kurā atspeguļojas viņa attieksme pret sevi un pasauli. Bērna uzvedība sāk veidoties vispirms ģimenē.

Psiholoģe J. Lamstere skaidro, ka mūsdienās nereti bērni tiek audzināti visatļautībā, bet tā nerada bērnam drošības izjūtu un pārliecību, gluži pretēji - rada haosa izjūtu, bailes un pārgalvību, nespēju sevi kontrolēt un regulēt savas emocijas. Psiholoģe norāda arī to, ka paklausīgs bērns spēj sevi disciplinēt un mērķtiecīgi organizēt, pieņemt noteikumus un realizēt sevi. Tāpat tas nozīmē, ka vecākiem nevajadzētu baidīties disciplinēt un mācīt savu bērnu, būtu jāsaprot, ka tas neapdraud bērna patstāvību, bet gan tieši otrādi – veicina to. Pakļāvīgu vai agresīvu raksturu veicina vardarbīga un dominējoša bērna pakļaušana un audzināšana, izmantojot kritiku un pazemošanu (Lamstere, 2017).

Tātad vecākiem bērni jāaudzina gudri, galvenokārt ar mīlestību, pacietību, iedrošinot, atbalstot, uzdodot konkrētus pienākumus. Un jāatceras galvenais – „nelasīt bērniem morāli”, bet rādīt priekšzīmi, lai bērniem būtu, ko atdarināt.

Arī R.Kaņepēja uzskaita rādītājus, pēc kuriem vērtēt sociālo uzvedību. Pie tiem pieskaitāms kontaktu dibināšanas raksturs un adaptācijas raksturs un gaita. Svarīgs ir arī sociālās aktivitātes līmenis un izturēšanās īpatnību izpausmes, pie kurām pieder pašpārliecinātība, ietiepība, bailes, maigums, neuzņēmība, kautrība (Kaņepēja, 2012).

Skolotājiem arvien biežāk jāsakaras ar dažādām bērnu ģimeņu problēmām, ar uzvedības problēmām, kuras labi raksturo R. Nīmante, skaidrojot, ka daudzas problēmas agrāk nebija tik aktuālas un izplatītas. „Viena no tām ir problēma, ka daļa bērnu nāk no ģimenēm, kurās bērni piedzīvo nevēlamus uzvedības paraugus. Jāstopas arī ar to, ka arvien vairāk ir tādu ģimeņu, kurās bērni nav apguvuši elementāras sociālās pamatprasmes. Ir grupa bērnu, kuri labi zina savas tiesības, kuri ir pārpratuši demokrātijas būtību, bet bērniem ir jāsaprot, ka nedrīkst ierobežot kaut kādā veidā ne citu bērnu, ne arī pedagoga tiesības. Tieši visu šo iemeslu dēļ arvien lielāka atbildība gulstas uz pedagoga pleciem, risinot sociāla rakstura problēmas izglītības iestādē” (Nīmante, 2007, 27). Šādi bērni bieži vien labi pārzina savas tiesības, bet ir maza izpratne par pienākumiem.

Katrs skolotājs vēlas, lai viņa izglītojamie ir labestīgi, pieklājīgi, atsaucīgi, lai ievēro elementārās uzvedības normas, lai viņi prastu labi sadarboties, komunicēt, kopīgi draudzīgi rotaļāties. Tiešām nereti nākas saskarties ar to, ka bērnu ģimenēs šie faktori netiek ievēroti, bet pirmsskolas iestādēs bērnam daudz kas jāapgūst no jauna.

Arī A.Špona skaidro, ka cilvēkam ir savas sociālās vajadzības pēc saziņas un sadarbības, jo katrs cilvēks dzīvo sociālā vidē – ģimenē, bērnudārzā, skolā, augstskolā, sabiedrībā kopumā. Ir saprotams, ka katrai no šīm sociālajām grupām ir izveidojušās savas uzvedības normas un kārtība. Savukārt bērnam jāmacās saskaņot tās ar savām vajadzībām un paradumiem. Tāpēc reizēm rodas pretrunas, jo individuālā bērna attīstības pieredze ģimenē atšķiras no sabiedriskās uzvedības pieredzes pirmsskolas iestādēs (Špona, 2006). Bērna uzvedība ir mijiedarbībā ar vidi, ko bieži nosaka kustību vajadzības un psihiskā aktivitāte.

A.Špona izteikusi ļoti viedas atziņas, ka visi bērnībā veidojušies pozitīvie uzvedības paradumi, kas nostiprinājušies pieredzē, saglabājas cilvēka dzīvē kā vērtības. Bērns gūst uzvedības pieredzi dažādās sociālās grupās un dažādās situācijās gan mājās un pirmsskolas iestādē, gan skolā, gan teātrī un trolejbusā, gan pilsētā, laukos, ciemos utt. Jo dažādāka ir šī pieredze, jo +ātrāk un vieglāk veidojas sabiedriskās uzvedības normas, bērns apgūst stingrus uzvedības noteikumus, to normu kopumu, ko jāievēro sabiedrībā (Špona, 2006).

Ar uzvedību cieši saistītas visas bērnu attīstības jomas – fiziskā, intelektuālā, sociālā, emocionālā, svarīgs ir arī bērnu vecums.

Svarīgi uzvedības attīstīšanā ir arī jūtas, emocijas, pašvērtējums. A. Špona ir izstrādājusi uzvedības emocionālās un sociālās rīcības kritērijus. Ar tiem būtu jāiepazīstas visiem pedagogiem. Svarīgi katram bērnam ir pazīt un vadīt savas emocijas, kas rodas dažādās situācijās, piemēram, priecājoties par sasniegumiem, veiksmes gadījumos tomēr prast savaldīties, pareizi izjūtot to, ka kļūdas pieļaut ir dabiski. Bērnam jāamācās pazīt arī citu emocijas, jāamāk kopā priecāties par citu sasniegumiem, jābūt gatavam atzīt un saprast citu pārdzīvojumus, jāapgūst spēja iedvesmot, prasmi veidot attiecības.

Uzvedībai ir arī sociāli kritēriji. Tā ir sadarbības prasme, ko raksturo savu darbību apzināšanās, pašvērtējuma prasmes. Tās ir arī konfliktu risināšanas prasmes, ko raksturo personīgo konfliktu biežums, prasme risināt konfliktus mierīgā pārrunās, kopējā darbībā; tā var būt prasme piekāpties, kā arī atrast atrast kompromisu. Sociālais uzvedības kritērijs ir arī piederības izjūta grupai, ko raksturo cieņa pret grupas biedriem ne tikai runā, bet arī rīcībā. Tā ir prasme gan cienīgi zaudēt, gan uzvarēt, gan arī prasme draudzēties (Špona, 2006).

Katrā ģimenē, sabiedrībā un kultūrā ir savi, zināmi priekšstati par to, kādas uzvedības izpausmes ir pieļaujamas un kādas nav. Protams, ka katrai paaudzei ir atšķirīgi uzskati par bērna uzvedības normām, kuras ir veidojušās konkrētā laika posmā un arī valstī pastāvošo politisko uzskatu dēļ.

L. Liberte norāda, ka audzināšanas mērķis ir attīstīt bērnam iemaņas, kuras viņam turpmākajā dzīvē būs nepieciešamas dažādās situācijās, jo katrs dzīvo sabiedrībā. Te galvenā uzmanība ir pievēršama izskaidrošanai, lai bērns izprastu, kādas sekas viņa konkrētā uzvedība izraisa attiecībā pret citiem. Tā pamazām attīstās bērna sirdsapziņa, vainas izjūtas, lai bērns līdzīgās situācijās mācētu izvairīties no dažādām problēmām (Liberte, 2013). Ir svarīgi saprast, ka prasībām ir jābūt vienkāršām, bērnam saprotamām un saistītām ar to, ko drīkst vai nedrīkst citiem vai sev darīt, kā arī ar drošību un pieklājību. Pastāvīga attieksme pret bērna uzvedību ļauj bērnam pamazām iemācīties un saprast, kādas sekas viņa uzvedība var izraisīt. Tieši uzvedības normu izpratne ļauj bērnam justies droši, tas savukārt veicina pozitīvu viņa personības attīstību.

Visā pedagoģiskajā procesā gan vecāki, gan skolotāji, gan citi pieaugušie un arī vienaudži ir bērnu atdarināšanas paraugs visās uzvedības un etiķetes ievērošanas normās visā ikdienas dzīves ritē. To uzsver arī A. Tauriņa, norādot, ka pirmsskolas vecuma bērniem runas etiķetes, pieklājīgas uzvedības noteikumu ievērošana labāk veicas un kļūst par pieradumu tad, ja pieaugušie ikdienā ir paraugs bērniem, ja pieaugušie bērniem skaidro un rāda priekšzīmi, demonstrējot pozitīvu saskarsmes pieredzi. Šī pieredze izpaužas, skaidrojot pieklājīgas

uzrunas frāzes, veiksmīgas atbildes un replikas, dažādu sarunu turpināšanas ieteikumus (Tauriņa, 2015), kā arī uzvedību pie galda, uzvedību svētku laikā utt.

Ģimenes psihoterapeiti I. un G. Buši savā pētījumā ir norādījuši tos faktoros, kas ietekmē vecāku un bērnu savstarpējās attiecības, veicinot problemātisku uzvedību un nepieņemamu darbību. Šos iemeslus abi autori izskaidro ļoti precīzi un saprotami, tiem pilnībā pēc saviem vērojumiem piekrīt arī darba autore. Abi terapeiti norāda to, ka Latvijā viens no svarīgākajiem nosacījumiem, kas apgrūtina vecāku lomu veiksmīgu realizēšanu, ļoti bieži ir tieši vecāku pārslodze darbā, ka arī vecāku aizvien pieaugošā vainas izjūta savu bērnu priekšā. Vēl viens faktors ir tas, ka vecāki ne vienmēr savstarpēji ir vienojušies un bieži īsteno katrs savu „pareizo” audzināšanu, ignorējot otra vecāka prasības, centienus. Savstarpējās attiecības ietekmē fakts, ka daudzās ģimenēs vecāku un bērnu attiecības pārsvarā balstās uz konfliktiem, attiecību pozitīvie aspekti pamazām izzūd. Savu iespaidu atstāj arī tas, ka vecāki savās grūtībās norobežojas no pārējiem, visu mēģinot risināt savas mājas sienās, pašu spēkiem (Buša, Bušs, 2003). Tomēr bieži vien problēmu risināšanā jau ir nepieciešama speciālistu palīdzība.

Šie nosacījumi nereti veicina tādu situāciju veidošanos, ka bērni un jaunieši nevēlas ievērot sabiedrībā pieņemtās uzvedības normas. Šobrīd dažādās valstīs pētnieki raksturo uzvedības negāciju cēloņus, tos klasificē, pievēršot uzmanību uzvedības funkcionālajām izpausmēm. Autoru kolektīvs pauž atzinumu, ka daudzie traģiskie notikumi pasaulē, un arī Latvijā, saistīti ar bērnu agresiju, protestu, sociālo normu neievērošanu. Tie liecina, ka nedrīkst apstāties pie sabiedrībā bieži vien dzirdētiem izteikumiem, ka daži bērni „vienkārši piedzimst tādi” un ka „agresivitāte ir cilvēku dabā”. Ir jādomā par to, kas izraisa šīs negatīvas iezīmes – vai tikai ģimenes struktūras izmaiņas, apreibinošu vielu lietošana, ieroču pieejamība, vecāku bezdarbs utt. vai arī vēl kādi nopietnāki iemesli. Svarīgi ir bērniem palīdzēt izprast sociālās normas un to neievērošanas sekas iespējami agrāk (Reese, Vera, Simon, Ikeda, 2000).

Bērnu uzvedības problēmas var izpausties dažādos veidos. To skaidro A. Mašs un D. Volfe (Mash, Wolfe, 2012), uzsverot, ka bērna uzvedības problēmas izpaužas destruktīvā saskarsmē, tas nozīmē - agresīvā, citus apdraudošā uzvedībā. Uzvedības problēmas var izpausties arī nedestruktīvā saskarsmē, tas nozīmē, ka bērns atklāti atsakās ievērot noteikumus vai pamatotas vecāku vai pedagogu prasības, kaitinot citus, provocējot dažādus konfliktus. Bērna uzvedības problēmas var izpausties kā vardarbība pret dzīvniekiem, sveša īpašuma piesavināšanās vai bojāšana, necenzētu vārdu lietošana, dažādu noteikumu un prasību neievērošana, nespēja pretoties pēkšņam uzbudinājumam, impulsivitāte, nespēja ilgstoši koncentrēties. Tātad ir svarīgi novērot un izprast bērnu uzvedības problēmu veidus, to

iemeslus un līdz ar to secināt, kādas metodes vislabāk var mazināt vai pilnībā novērst šīs problēmas.

Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas diagnosticējošajā dokumentā (2016) uzskaitīti dažādi bērnu uzvedības problēmu piemēri pirmskolā. Darba autore uzskata, ka tos novērojuši arī daudzi pirmsskolas skolotāji. Bieži vien šīs problēmas izpaužas bērna vardarbīgā saskarsmē ar vienaudžiem un arī pieaugušajiem, kad bērns kniebj, kož, skrāpē, sit u.c.; kā arī bērna attieksmē pret lietām, kuras viņš bojā un pat iznīcina, piemēram, lauž rotaļlietas, plēš grāmatas. Ļaunāk ir tad, ja bērns jau cenšas mocīt dzīvniekus, kukaiņus, putnus. Protams, problēmas uzvedībā rada bērna vēlme nepārtraukti būt uzmanības centrā, kā viņš to pieradis ģimenē, jo bērns tad izturas egoistiski, uzskatot, ka visas rotaļlietas, saldumi, grāmatas, paredzēti tikai viņam. Ir jāpamana un jādomā par problēmām arī tad, ja bērns regulāri iejaucas citu bērnu sarunās, rotaļās, ja neskatās sarunu biedru acīs, vai pretēji – cenšas pēc iespējas mazāk sarunāties ar citiem. Problēmas ir arī bērniem, kuri rīkojas pretēji prasībām, noteikumiem tā regulāri izraisot konfliktus ar vienaudžiem un pieaugušajiem, arī gadījumos, kad bērns melo, ir spītīgs, ietiepīgs, izvairās no vadošajām lomām rotaļās. Noteikti jāpievērš uzmanība bērniem, kuri ilgstoši nespēj nomierināties, pārslēgties uz citu emocionālo stāvokli, bieži raud, ir nomākti, drūmi, nespēj sekot norādījumiem, nespēj ilgi noturēt uzmanību (Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, 2016)..

A.Mevois un D.Volfe (Mc Evoy, Welke, 2000) savā pētījumā ir secinājuši, ka uzvedības problēmas izraisa zema pašregulācija un zema uzmanības kontrole. Abi autori uzsver, ka bērniem, kuriem ir augsts negatīvo emociju līmenis, ir arī vairāk uzvedības problēmu; secina, ka uzvedības problēmas dažādās vecuma grupās mazina cilvēku akadēmiskos sasniegumus un spēju realizēties. Vēl viens skumjš atzinums ir par to, ka bērni, kuri jau no agras bērnības ir tendēti uzvesties antisociāli, tālākajos dzīves periodos var iegūt zemu izglītību, iesaistīties kriminālās darbībās utt.

L. Rutka skaidro, ka ir jāatbalsta bērni emocionāli smagā situācijā un pieaugušajam, jābūt pieejamam nepieciešamības gadījumā, kā arī jāizvairās ar bērnu runāt par jautājumiem, kas skar bērna reliģisko piederību, politisko pārliecību, ģimenes attiecības, materiālo nodrošinātību, veselības problēmas, izņemot gadījumus, ja bērns pats to vēlas. Svarīgi ir saglabāt dzirdētās informācijas konfidencialitāti, izņemot gadījumus, kad tiek apdraudēta bērna dzīvība vai veselība. L. Rutka uzsver to, ka noteikti ievērojami pedagoga ētikas principi: kompetence, atbildība, taisnīgums, godīgums u.c. Kopā ar bērniem noteikti jāpārrunā un jāizvērtē sasniegtie rezultāti, jāapspriež arī pozitīvo sasniegumu pieredze, neveiksmju cēloņi (Rutka, 2012).

Daudz uzvedības problēmu nāk bērnam līdzī tieši no ģimenes. Ir atzinumi, ka tad, ja bērns aug ģimenē, kurai ir zems sociāli ekonomiskais statuss, kurās nesaņem mīlestību, rūpes, kurās nav pozitīvas savstarpējās attiecības, tad bieži vien šie bērni nav spējīgi emocionāli sevi vadīt, viņi ir viegli ievainojami (Buckner, Mezzacappa, Beardslee, 2003).

I. Diksons (Dixon, 2001) atzīmē, ka bērniem, kurus ģimenē audzina tikai viens no vecākiem, ir lielāks uzvedības problēmu risks. Tas, protams, nenozīmē, ka bērni, kuriem ir tikai viens no vecākiem, ir vienīgi, kuri neievēro disciplīnu. Var būt, ka bērns no tādas ģimenes ir ļoti pozitīvi tendēts. Uzvedības problēmas rodas arī bērniem no ģimenēm, kurās ir abi vecāki. Problēmas rodas tad, ja šie vecāki ir bezdarbnieki, vecāki ar atkarības problēmām u.tml.. Mēdz būt arī ārēji labvēlīgas ģimenes, bet vecāki tajās bieži ir pārāk aizņemti ar savu darbu, izglītības līmeņa celšanu, ar komandējumiem utt. Tas nenozīmē, ka šie vecāki savus bērnus nemīl, bet tomēr viņi bērniem velta mazāk laika, nekā tas būtu nepieciešams. Diemžēl ir arī ģimenes, kurās vecāki bērnus pārāk lutina vai arī vecāki bērnu problēmās vaino visus apkārtējos, tikai ne sevi un savus bērnus. Problēmas ir arī ģimenēs, kur vecāki ir vardarbīgi viens pret otru un vardarbīgi arī pret bērniem.

Gan vecākiem, gan skolotājiem ir jāvēro bērnu uzvedība, lai varētu to vērtēt, lai varētu secināt, kuras uzvedības normas būtu vairāk attīstāmas, kur rodas problēmas (sk. 2. tabulu).

2. tabula. Bērnu uzvedības problēmu novērtēšanas tabula (Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, 2016)

<i>Bērna uzvedības problēmu rādītāji</i>	<i>Bērna uzvedības problēmu pazīmes</i>
Uzvedības nevēlamo izpausmju smagums	Bērna uzvedība ir būtiski atšķirīga no viņa vecuma bērnu uzvedības
Uzvedības nevēlamo izpausmju plašums	Bērna uzvedības problēmas izpaužas vairākas, atšķirīgās bērnu dzīves vidēs
Uzvedības nevēlamo izpausmju biežums	Bērna problēmas, salīdzinot ar viņa vecuma bērnu uzvedību līdzīgas situācijās, izpaužas biežāk
Uzvedības nevēlamo izpausmju ilgums	Bērna uzvedības problēmas atkārtoti izpaužas ilgākā laika posmā
Uzvedības problēmu ietekme uz bērna attīstību	Bērna uzvedības problēmas apgrūtina viņa attīstību, piemēram, jaunu zināšanu un prasmju apgūšanu, mācībās u.c.

Uzvedības problēmu ietekme uz bērna iekļaušanos sabiedrībā	Bērna uzvedības problēmas apgrūtina viņa iekļaušanos sabiedrībā, piemēram, rada sadarbības un komunikācijas grūtības ar vienaudžiem un/vai pieaugušajiem
Uzvedības nevēlamo izpausmju noturība	Bērna uzvedību neizdodas koriģēt, mainot pieeju, izmantojot dažādas disciplinēšanas metodes.

Tātad skolotājiem noteikti ir jāpārzina šīs uzvedības problēmu pazīmes, lai varētu izvēlēties veiksmīgāko metodi šo problēmu mazināšanai vai novēršanai.

Par uzvedības traucējumiem pirmsskolas un skolas periodā uzskata gadījumus, kad situācijai neadekvāta un nepieņemama darbība kļūst izteiktāka un nav regulējama. Šī negatīvā uzvedība var atkārtoties un nostiprināties dažādās situācijās, līdz ar to ļoti traucējot pārējiem. Reizēm šādi uzvedības traucējumi kombinējas pat ar neirotiskām izpausmēm. Abas autores atzīst, ka svarīgi ir noskaidrot patiesos bērna rīcības motīvus (uzvedības raksturojums, motīvu izpratne), jo tikai tad varēs veiksmīgi novērst nepiemērotas uzvedības izpausmes un veidot konstruktīvu sadarbību starp skolotāju un bērniem. Tikpat svarīgi ir izvēlēties arī atbilstošus paņēmienus, lai pārtrauktu vai novērstu negatīvo darbību. Autores iesaka skolotājiem izstrādāt savu pedagoga uzvedības stratēģiju, kura mazinātu iespējas negatīvai rīcībai atkārtoties. Tās varētu būt pedagoģiskās stratēģijas izglītības iestādē, bērna vecāku iesaistīšana uzvedības traucējumu korekcijā utt. (Behtere, Līdaka u.c., 2013).

Tātad uzvedība skaidrota kā cilvēka rīcības ārējā izpausme, izturēšanās, attieksme. Bērna uzvedība sāk veidoties vispirms ģimenē. Vecākiem bērni jāaudzina gudri, galvenokārt ar mīlestību, pacietību, iedrošinot, atbalstot, uzdodot konkrētus pienākumus.

Uzvedības attīstību dažādos vecumposmos ietekmē dažādi faktori. Svarīgi uzvedības attīstīšanā ir arī jūtas, emocijas, pašvērtējums. Svarīgi uzvedības attīstīšanā ir arī jūtas, emocijas, pašvērtējums. Arī uzvedības traucējumi var būt ļoti atšķirīgi. Skolotājiem noteikti ir jāpārzina šīs uzvedības problēmu pazīmes, lai varētu izvēlēties veiksmīgāko metodi šo problēmu mazināšanai vai novēršanai.

Tātad uzvedības problēmu mazināšanas un pozitīvas uzvedības veicināšanai izmantojamas dažādas metodes, no kurām viena ir literatūras izmantošana bērnu tikumiskās audzināšanas un uzvedības attīstīšanai, kas tiks analizēta nākamajā nodaļā.

1.4. Daiļliteratūra - pirmsskolas vecuma bērnu tikumiskās attīstības sekmētāja

Viena no metodēm bērnu tikumiskajā audzināšanā un uzvedības sekmēšanā ir literatūras izmantošana nodarbībās un citos dienas rites momentos.

Gan pirmsskolas izglītības iestādē, gan ģimenē ar bērniem tiek runāts par cilvēciskajām vērtībām, veidota bērnu ētisko un estētisko vērtīborientāciju, attīstītas emocijas. Bērnam ir svarīgi zināt to, ka viņš ar savu izjūtu pasauli nav viens, ka ir arī citi vienaudži, vecāki, citi ģimenes locekļi, skolotāji un citi pieaugušie, kas tāpat kā viņi vai līdzīgi var gan just, gan uztvert un redzēt pasauli (Sīle, Volkova, 2011). Šīs sarunas var izraisīt tieši ar dažādu folkloras un daiļliteratūras darbu palīdzību.

Dažādus interesantus tikumiskas audzināšanas un uzvedības jautājumus var apspriest pēc dažādu folkloras materiālu izlasīšanas – dažādu tautu pasakas, sakāmvārdi, latviešu tautas dziesmas. V.Suhomļinskis uzskata, ka „estētiskās, tikumiskās un intelektuālās jūtas, kas mostas bērnu dvēselē pasaku tēlu ietekmē, aktivizē domu plūdumu, kas liek aktīvi darboties smadzenēm, sasaista ar stiprām saitēm domāšanas centrus. Līdz ar pasaku tēliem bērnu apziņā nonāk vārds ar tā vissmalkākajām niansēm. Vārds kļūst par bērna garīgās dzīves sfēru, domu un jūtu izteiksmes līdzekli” (Suhomļinskis, 1974, 143).

Ļoti precīzi izskan D. Lieģenieces vārdi, ka folklorai pirmskolā ir jādzīvo. Tiek skaidrots tas, ka tautas pedagoģijā audzināšanā vienmēr tikušas izmantotas dažādas tradīcijas. bet šīs tradīcijas savukārt bijušas dzīves nepieciešama sastāvdaļa. Bet tieši tradīcijām ir patstāvīgs un pastāvīgs raksturs. Gan vecākiem, gan skolotājiem vēlams izprast, ka bērns ar folkloras, literatūras palīdzību praktiski apgūst visdažādākās dzīves vērtības un gudrība, kā piemēram, darba tikuma izpratne, sava pienākuma izpratne (Lieģeniece, 2012).

Folkloras nozīmi bērnu dzīvē raksturo arī I.Bauga, norādot, ka bērna iepazīstināšana ar folkloru ikdienā ir ļoti nepieciešama, jo tieši tā ir viena no iespējām palīdzēt bērnam pilnvērtīgi izjust sevi kā tautas daļu. Folklorā ir daudz gudrību, kuras palīdz uztvert un saprast apkārtējo pasauli, palīdz pasauli uztvert ne tikai ar vārdiem, bet ar sirdi (Bauga, 2004).

Ļoti daudz dzīves gudrību ir izteikts sakāmvārdos – īsi, kodolīgi. Tajos ir atziņas par darbu, čaklumu, slinkumu, skopumu, labestību, draudzību utt. Izmantojot šos sakāmvārdus, var raisīt interesantas pārrunas ar bērniem par dažādām rakstura īpašībām, par dažādām situācijām u.c. Piemēram:

Darbam sudraba saknes un zelta augļi.

Lai gan skudra maza tomēr ļoti darbīga

Sliņķis domā par gulēšanu, čaklis par strādāšanu

No mazas dzirksteles liela uguns izceļas.

Daudz galvu, daudz padomu.

„Latviešu tautas dainas ar savu saturu norāda, kādos virzienos jāveic bērnu tikumiskā audzināšana – godīguma, labestības, cieņas, saudzējošas attieksmes pret apkārtni, skaistuma un estētikas izpratne – savstarpējo attiecību paraugi ļauj bērnam pilnveidot iekšējo pasauli” (Golubina, 2007, 252). Arī šīs tautas dziesmas var izmantot dažādu dzīves situāciju izspēlēšanai, diskusijām, bērnu domu un izpratnes vērtēšanai. Latviešu tautas dziesmu klāsts ir ārkārtīgi bagātīgs, tajā atrodamas tautas dziesmas par jebkuru tēmu, tāpēc tās viegli izmantojamas rotaļnodarbībās, ir īsas, viegli uztveramas, ātri iemācāmas norunāt no galvas. Piemēram:

<i>Visi man labi bija, Kad es pati laba biju; Visi man ļauni bija, Kad es ļauna cēlājiņa.</i>	<i>Dod, Dieviņi, kalnā kāpt Ne no kalna lejiņā: Dod, Dieviņi, otram dot, Ne no otra mīļi lūgt.</i>
---	--

*Ai dzīvīte, ai dzīvīte,
Pie dzīvītes vajadzēja
Vieglu roku, vieglu kāju,
Laba, gudra padomiņa.*

Ļoti plaši pirmsskolas nodarbībās izmantojamas dažādu tautu pasakas, jo arī tās ir visdažādākajam tēmām, ieskaitot arī tikumisko audzināšanu, uzvedību, dažādas rakstura īpašības. Tieši pasaka pirmsskolā tiek uzskatītas par vienu no ietekmīgākajām bērna tikumiskās pozīcijas veidošanas metodēm.

Pasakas ļauj no malas paskatīties uz dažādām situācijām, apzināt un izprast tās. Pasakas sagatavo bērnu turpmākajai lietu un sakarību uztverei. Pasakās tēlaini ir atspoguļotas visas tās sociālās prasmes, kas veicina bērnu sociālo attiecību pieredzi. Ar pasaku palīdzību bērns mācās saskatīt cēloņu un sekū sakarības, meklē risinājumus dažādām problēmām, to novēršanai (Sīle, Volkova, 2011). Abas autores norāda, ka pasakas sevī uzkrāj cilvēciskās vērtības, uzturot spēku un dodot stabilu vietu mainīgajā pasaulē. Jāpiekrīt autorēm, ka pasaka ir viens no veidiem, kā bērnam palīdzēt izprast sevi, pasauli ap sevi un savu vietu tajā, kā arī tam, ka pasakas atklāj dzīves gudrības mākslu, ļauj vērtīgāk ieskatīties sevī, audzina ļoti svarīgas tikumiskā īpašības. Pasakās parādās daudzveidīgās tikumiskās vērtības - cīņa ar ļauno, labā uzvara, mīlestība, labestība, savstarpēja palīdzība, labestība.

I.Freiberga skaidro, ka pasakas piedāvā bērniem jaunus piedzīvojumus un dažādas aktivitātes, jo bērni pasakas ne tikai klausās, bet izdzīvo. Sevišķi interesanta un aktivitātēm bagāta tēma kļūst tad, ja tēla ceļojumu un notikumus bērni atspoguļo pašu darinātā maketā vai dekorācijās. Pašu darinātie tēli un notikumu vietas rosina atgriezties un izspēlēt uztverto vēlreiz. Pašu atveidotie un darinātie tēli ļauj nostiprināt ne tikai pieredzi, bet veidot jaunas

situācijas (Freibergera, 2007). I.Freibergera izsaka it kā visiem labi zināmu domu par to, balstoties uz pasakās paustajām atziņām, ka darbs sniedz prieku, ka laime un bagātība nav jāmeklē plašajā pasaulē, ka to var atrast sava apkārtējā vidē, ka laime un prieks atrodami godīgumā, čaklumā, taisnīgumā, ir iespējams palīdzēt bērnam orientēties vērtību pasaulē.

Te labi izmantojama pasaka par Sprīdīti, literārās pasakas - Ž.Grīvas „Pasaka par Diegabiksi”, Dz. Rinkule-Zemzares „Kā ruksītis ciemos gāja”, Ē.Ādamsona „Čigānmeitēns Ringla” u.c.

Pasaku lasīšanas procesa veidojama bērnu attieksme pret dažādām tikumiskām vērtībām. To savās atziņās precīzi formulē S.Sīle un L.Volkova. Autores norāda, ka tikumisko jūtu audzināšanā nepieciešama zināšanu, vērtējošas attieksmes un praktiskās rīcības organiska saikne, tā veidojas tikumiskie paradumi. Pasakas rada priekšstatu par labo, ļauno, skaisto, neglīto, patiesību un meliem utt. Kā zināms, tad pasakās ir ietvertas ētiskās normas. Norādīts tas, ka pasakas satur tautas pedagoģisko gudrību. Ir daudz pasaku, kurās nosodīta mantkārība, slinkums, cietsirdība, meli. Pretēji tam ir uzsvērtā labsirdība, devība, pateicība, čaklums, sirsnība, dāsnums, godīgums un citas vērtības (Sīle, Volkova, 2011). Pārrunās pēc pasaku izlasīšanas bērna uzmanība noteikti pievēršama pasaku varoņu rīcībai, attiecībām starp tiem. Ir svarīgi, lai bērns uztvertu un pārdzīvotu pasakā dzirdēto, lai viņam būtu iespēja analizēt, kas ir skaistais, labais, ļaunai, meli, patiesība, lai būtu iespēja salīdzināt savu un pasaku varoņu rīcību utt.

Dž.Rodari uzsver, ka „pasakas klausīšanās bērnam ir vingrināšanās, jo pasaka bērnam ir tikpat nopietna lieta kā rotaļa: tā palīdz iedziļināties sevī, iepazīt sevi, novērtēt savus spēkus” (Rodari, 2009, 126).

Svarīga bērnu tikumiskās audzināšanas sekmēšanā ir arī citi literārie darbi – literārās pasakas, stāsti, dzeja.

I.Stikāne, raksturojot bērnu literatūru, uzsver, ka tā izraisīt tādas pārdzīvojumu, spēj tā aizraut lasītāju, ka mēs to izjūtam ar visu savu dvēseli. Tas nozīmē, ka literatūra palīdz kļūt gudrākiem, tā ir kā pasaules apgūšanas skola. Tajā cilvēks mācas ļoti daudz – skatīties, saskatīt, klausīties, saklausīt, sajūst un izjust, kā arī uztvert sevi kā daļu no pasaules. Tieši bērnu literatūras svarīgs uzdevums ir rosināt bērnos šīs svarīgās dzīves vērtības, jo literatūra ir viena no jaunās paaudzes audzinātājam un veidotājam (Stikāne, 2005).

Arī I.Freibergera ļoti pamatoti raksturo literatūras lielo lomu bērna attīstībā. Literārie teksti ir piesātināti ar informāciju, tā ir daudz patiesāka, satur daudz dažādu ziņu par pasauli un sniedz tās tik dažādos veidos un niansēs, cik ikdienas realitāte un sniegtā informācija dažādos ziņu avotos nespēj sniegt. L.Freibergera norāda, ka literatūra ir tā, kura spēj mūsu

iztēlē, domās, uztverē uzburt tādas smaržas, garšas, krāsas un noskaņas, kādas nespēj dot neviena filma. literatūra mums liek visu izjust pašiem (Freibergera, 2007).

Savukārt Ļ.Vigotskis skaidrojis to, ka: „jo dziļāks jūtu spēks, ko izraisa literārais darbs, jo lielāku iespaidu tas atstāj uz bērna domāšanas procesu, liekot izjust arī dažādas emocijas, radot jaunas izjūtas un nostiprinot noteiktu attieksmi” (Vigotskis, 2002, 7). Bet tieši veidot šo bērnu attieksmi ir ļoti svarīgi.

Literatūras spēku un iespaidu uzsver Dž.Rodari, skaidrojot, ka „vārds, kas nejauši iekritis cilvēka prātā, izplata koncentriskus viļņus gan plašumā, gan dziļumā, izraisa ķēdes reakciju, sasaistīdams vienā plūdumā skaņas un tēlus, līdzības un atmiņas, dziļākas nozīmes un sapņus. Bet tas nozīmē, ka šis process cieši saistīts ar cilvēka pieredzi, atmiņu, fantāziju un zemapziņu, un ir tik sarežģīts tāpēc, ka prāts nepaliek pasīva novērotāja lomā, bet pastāvīgi iejaucas, lai pieņemtu vai noliegtu, pielāgotos vai noraidītu, veidotu vai grautu” (Rodari, 2009, 11).

Nevar nepieminēt arī R. Kaņepējas (2012) atzinumu, ka literatūra ir jābūt tādai, kas palīdz bērnam apzināties sevi, jo tai jāsniedz priekšstats par pasauli, par attiecībām starp cilvēkiem, cilvēkiem un dabu, jāveicina bērnu aktīva darbība. tas nozīmē, ka literatūra iepazīstina bērnus ar pasauli, ar apkārtējo vidi, ar dabu ar norisēm tajā, bet svarīgi ir arī tas, ka literatūra arī māca bērniem daudz citu vērtību, kuras ir ļoti vajadzīgas dzīvē, jo tās ir - just līdzī, izjust. līdzpārdzīvot. R.Kaņepēja uzskata, ka literatūru katrs bērns uztver individuāli, atšķirīgi. Bet literatūra savukārt ietekmē katra bērna individualitātes veidošanos, paplašinot viņa priekšstatus, bagātinot viņu, veidojot vērtību izpratni (Kaņepēja, 2012).

Tātad visi šie iepriekšējie autoru atzinumu pierāda, cik svarīga ir literatūra bērnu patieso dzīves vērtību veidošanā, cik svarīgi labus literāros darbus izmantot gan nodarbībās, gan citos dienas rita momentos.

Bērni ar lielu interesi klausās ne tikai tautas pasakas, bet arī literārās pasakas. Arī J.Mackova skaidro, ka literārās pasakas ir tās, kurās mēs varam mācīties un apgūt dažādas nozīmīgas ētiskas un estētiskas vērtības. Pasakas ļauj mums fantazēt. Jāpiekrīt autores atziņai, ka tieši bērniībā veidojas cilvēka vērtību orientieri. Šo vērtību veidošanos nedrīkst atstāt pašplūsmā, jo tad dažādu nekonkrētu, aplamu, pārprastu informācijas apstākļos var izaugt „caurbira”, bet tas ir cilvēks, kurš gan var ņemt pretī visu, bet nekur un nekam nav spējīgs saskatīt jēgu. (Mackova, 1989).

Literāro pasaku izmantojuma iespējas ir ļoti plašas. Ir izmantojamas dažādu tautību autoru literārās pasakas – latviešu, krievu, angļu, vācu utt.

Ļoti veiksmīgi izmantojams latviešu autoru literārās pasakas - I.Ziedoņa, Vika, K.Skalbes, M. Stārastes, Dz. Rinkules-Zemzares, J.Baltvilka, J.Zvirgzdiņa, Ē.Kūļa. M.Tomas

u.c. No krievu autoru pasakām iecienītas ir A.Puškina, K.Čukovska, V. Sutejeva, S.Mihalkova, V.Katajeva, J.Tomina u.c. autoru darbi. Protams, tiek izmantoti arī ārzemju autoru darbi – protams, H.K.Andesrena un brāļu Grimmu pasakas, bet arī R.Benksa, V.Kameronā, O. Preislera, H.Vebas u.c. autoru darbi. Visu šo autoru darbi vai darbu fragmenti ir izmantojami, lai iepazīstinātu bērnus ar dažādām cilvēka dzīves vērtībām.

Darba autore izveido nelielu ieteicamās literatūras sarakstu ar latviešu un krievu autoru darbiem, kuri veiksmīgi izmantojami pirmsskolas vecākajās grupās (skat. 2. pielikumu).

Veiksmīgi tikumiskas audzināšanas vērtību iepazīšanā, uzvedības normu apguvē izmantojama dzeja..

I.Stikāne vērtē dzejas lomu bērnu audzināšanā.. Autore norāda, ka dzejai ir svarīga loma bērībā cilvēka vērtību veidošanās procesā, jo notiek pasaules apguve gan priekšmetiskā, gan garīgā, gan sociālā sfērā. Dzejā atainotā dzīve ir bērnam pievilcīga ar tās emocionalitāti, ar savu spilgtumu, jo bērniem tuvs dzejnieka skatījums uz pasauli (Stikāne, 2005). Dzeju bērna tikumiskajā audzināšanā veiksmīgi izmanto, jo pasaules izziņas gaitā skats parasti virzās no tuvākā uz tālāko, no konkrētā priekšmetiskā uz abstrakto, t.i., no mājām, ģimenes, radu loka uz plašāku dabas, sabiedrības iepazīšanu, kopsakarību izpratni, līdz pat tautas, cilvēces svarīgāko vērtību apjēgšanai..

Bērni dzeju labprāt klausās, tā ir īsa, ritmiska, skaidra, emocionāla. Dzejai piemīt audzinošā funkcija, jo tā sekmē pārvērst pasaules iepazīšanu, uzvedības normu koriģēšanu, elementāru etiķetes likumu apgūšanu. Vairāku autoru darbos ir interesanta saprotamā formā skaidrota pieklājības vārdu (lūdzu, paldies) izmantošanas nepieciešamība, kārtības mīlestība, savas darbavietas un apģērba sakārtošana, taupīga, saudzīga izturēšanās pret vidi rūpes un mīlestība pret dzīvo dabu, savstarpējās attiecības starp ģimenes locekļiem, draugiem utt. Tātad dzejā ir atrodamas absolūti visas tēmas, par kurām jārunā ar bērniem, lai rosinātu viņu pozitīvs tikumiskās vērtības, labu uzvedību utt.

Arī bērnu ārsts A.Žeigurs norāda, ka bērniem patīk dzejas valodas ritms un aina, ko uzbur nedaudzi izmeklēti vārdi. Bērni sāk labāk uztvert lasīto, sasaistot vārdu ar savām jūtām, pārdzīvojumiem. Protams, ka labāk izvēlēties dzeju ar labām atskaņām, arī tēmai noteikti jābūt saistošai un par bērnam saprotamu tēmu. A.Žeigurs norāda arī to, ka lēni un cik vien iespējams dramatiski izteiksmīgi dzeja bērnam jānorunā (Žeigurs, 2018).

Bērniem interesē dzeja par dabu, dzīvniekiem, par bērnu ikdienu, par bērnu darbiem, patīk dzeja ar humoristisku noskaņu.

I.Stikāne uzsver to, ka dzeja ir tā, kas bērniem paver plašu un vispusīgu dzīves ainu. Sevišķi dabas dzeja attīsta daudzveidīgo emocionālo gammu, kurā svarīga vieta ir līdzjūtībai,

sapratnei, žēlsirdībai. Dzeja atklāj attieksmi pret mājām, ģimeni, dzimteni. Dzimtenes un patriotisma tēma nekur citur neskan tik iespaidīgi kā dzejā. Dzejas vērtību skalā augstu vietu ieņem arī valoda. Dzejā tāpat akcentēta arī gudrība, zināšanas kā vērtība. Dzejnieki cenšas patiesi atklāt emociju dažādību, ko izraisa saskarsme ar dzīvām būtnēm, kaut vai paklīdušu suni, kaķi. (Stikāne, 2005).

Tāpēc tieši dzeja bieži iesaistāma nodarbībās, pārrunās par cilvēka rakstura īpašībām, par attiecībām, par dienas ritmu utt. Iesaistāmi dzejnieku Raiņa, Aspazijas, V.Plūdoņa, O.Vācieša, I.Ziedoņa, M.Cielēnas, J.Osmaņa, V. Ļūdēna, M.Zālītes, I.Zanderes u.c. autoru dzeja.

Runājos par dažādām uzvedības problēmām, ļoti veiksmīgi var izmantot arī dažādu autoru darbus, kuros tieši gan stāstu, gan dzejas, gan dažādu ieteikumu veidā aprakstīti dažādi uzvedības noteikumi, uzvedības problēmas un doti neuzbāzīgi ieteikumi, kā pareizi rīkoties.

Ļoti jauki noder T. Šēfera-Elmaiera un F. Groseketleres grāmata „Mana pirmā labas uzvedības grāmata”, kuru var izmantot, runājot ar bērniem par daudziem uzvedības jautājumiem. Noteikti ieteicama ir P. Brūvera „Labas uzvedības ābece”, kurā atrodams bagātīgs materiāls par dažādām uzvedības problēmām, arī vairāki uzvedības zelta likumi, piemēram, izskan brīnišķīgi vārdi par to, ko cilvēka dzīvē nozīmē laipni un labi vārdi:

Labie vārdi ir kā medus,

Mammai, tētim, saviem draugiem,

Tie mums dziedē kaites daudzas,

Labu rītu vēlēt māku

Izkūst neticības ledus,

Es pat kukaiņiem un augiem.

Labie vārdi labo saudzē.

Rītā, dienā, novakarā,

„Labu rītu!” visiem saku –

Labie vārdi labu dara. (Brūveris, 2005, 2)

Katram skolotājam un bērnam būtu jāiepazīst arī „Labas uzvedības grāmatas mazajiem”, kuru autores ir E.Dami un A.Sirena. Tajā precīzi, skaidri norādīti dažādi pieklājības un uzvedības likumi, piemēram, „pieci draudzības likumi:

- glabāt noslēpumu,
- būt vienmēr atklātiem,
- nebaidīties lūgt piedošanu,
- nebūt nepieklājīgiem,
- dalīt ar biedriem savas rotaļlietas” (Dami, Sirena, 1995, 22).

Nodarbībās lieliski izmantojama izdevniecības „Egmont” grāmatu sērija, kurā ir grāmatas: „Lūdzu!”, „Paldies!”, „Atvaino!”, „Dalīšanās”. Tā kā jau no agrīnas bērniņas bērniem apgūstamas labas manieres, pieklājības vārdi, lai veidotos pozitīva attieksme ar

citiem cilvēkiem, tad šīs grāmatas dod labus padomus. Katras grāmatas beigās ir apkopotas arī noderīgas piezīmes vecākiem un skolotājiem.

Iepazīstinot bērnu ar literārajiem darbiem, pedagogiem tos bērniem nevajadzētu lasīt, bet stāstīt, jo tad rodas daudz emocionālāks, ciešāks kontakts, tieši acu kontakts. Var izmantot arī papildus aktivitātes – attēlus, ilustrācijas, flanelogrāfa figūras, galda teātri utt.- Var izmantot metodi - stāstot pasaku, var apstāties tajā situācijā, kas ir aktuāla, kad it kā vajadzīga bērnu palīdzība, kad jāatrisina kāda situācija, kurā ir nokļuvis labais vai arī ļaunais varonis. Pēc bērnu atbilžu uzklaušanās, apspriešanas, problēmas atrisināšanas, pasaku lasa līdz beigām. Bērni risina sarežģītās situācijas, kurā nokļuvis pasaku varonis, salīdzina ar savu rīcību. Var izdomāt citu pasakas nobeigumu. Tā bērni tiek iesaistīti dažādu tikumu un uzvedības normu apspriešanā un vērtēšanā.

Tāpat bērns ar literatūras palīdzību praktiski apgūst visdažādākās dzīves vērtības: morāli, tikumisko jēdzienu apguvi. skolotāji tikumiskas audzināšanas un uzvedības sekmēšanas procesā iesaista gan folkloru – tautas dziesmas, sakāmvārdus, pasakas, gan literārās pasakas, stāstus un dzeju. Literatūra vienlaikus ir pasaules apguves skola. Bērniībā ļoti svarīgas ir tieši pasakas, jo apgūst izpratni par dažādiem tikumiem, ar pasaku palīdzību bērns mācās saskatīt cēloņu un sekū sakarības, meklē risinājumus dažādām problēmām, to novēršanai. Ļoti daudz dzīves gudrību ir izteikts sakāmvārdos, tajos ir atziņas par darbu, čaklumu, slinkumu, skopumu, labestību, draudzību utt. Pozitīvas uzvedības, pašvērtējuma, dažādu rakstura īpašību iepazīšanai un vērtēšanai izmantojamas dažādu tautību autoru literārās pasakas, stāsti un dzeja.

2. Pētījums par 5–6 gadīgu bērnu tikumisko īpašību sekmēšanu

2.1. Pētījuma metodoloģiskais pamatojums

Pētījuma mērķis: praktiski pētīt vecākās grupas bērnu tikumisko vērtību sekmēšanas iespējas ar daiļliteratūras palīdzību.

Pētījuma bāze: Rīgas 59 pirmsskolas izglītības iestādes vecākās grupas (5-6 gadi) bērni (15)

Pētījuma plāns:

1. Izveidot bērnu novērošanas kritērijus.
2. Veikt bērnu pedagoģisko novērošanu (pētījuma sākums)
3. Veikt izmēģinājumdarbību.
4. Atkārtota bērnu novērošana
5. Veikt pētījumā iegūto rezultātu analīzi.

Pētījuma metodes:

- pedagoģiskā novērošana;
- izmēģinājumdarbība;
- matemātiskā datu apstrāde

Novērošana ir viena no visizplatītākajām pedagoģisko pētījumu metodēm. „Tā palīdz pedagogam iepazīt savus audzēkņus tiešas uztveres ceļā dabiskos apstākļos. Ar novērošanas metodi sākas izziņas process, jo tā nav nekas cits kā „dzīva vērošana”, kas organiski saistīta ar domāšanu” Dz.Albrehta tiešo novērošanu raksturo kā „novērošanu starp objektu un viņa pētnieku, jo pastāv tiešas attiecības, kad uzmanības lokā fokusējas dzīvais process un kad izpētes materiāls tiek gūts no pirmavota” (Albrehta, 1998, 32).

„**Pedagoģiskā novērošana** ir pedagoģiska metode, ar kuras palīdzību pētniecības rezultāts tiek iegūts tiešas uztveres ceļā dabiskos apstākļos. Šīs metodes priekšrocība ir tāda, ka pedagogs var veikt pedagoģiskos novērojumus gan pats, gan arī iesaistīt pārējos pedagoģiskos darbiniekus un vecākus” (Baldiņš, Raževa, 2001, 19).

Darba autore izmanto tiešo novērošanu, lai konstatētu, kā bērni ir apguvuši uzvedības normas, vai viņu starpā ir labestība, draudzība, izpratne, prasme dalīties, iesaistīties kopīgās rotaļās bez konfliktiem, tātad viņu savstarpējās attiecības.

Praktiskais darbs ar bērniem vai **izmēģinājumdarbība** – „tā ir iestrādne, ko izmēģina praksē maksimāli dabiskos apstākļos, dzīvē, sarežģītā situācijā” (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca, 2000, 76). Darba autore, izmantojot vairākus literāros darbus, veidos vairākas literatūras nodarbības un vēros bērnu attieksmi pret dzirdēto.

„**Matemātiskā datu apstrāde** ir būtiska iegūto datu apstrādei un veikto empīrisko metožu rezultātu novērtēšanai, izmantojot aprakstošo statistiku – tabulas, grafikus u.c.” (Špona, Čehlova, 2004, 79). Pētījuma rezultāti tiks atainoti tabulās un diagrammās.

Rezultātu analīze un secinājumu veikšana. Datu apstrāde ir būtiska iegūto datu apstrādei un veikto empīrisko metožu rezultātu novērtēšanai (Špona, Čehlova, 2004, 79).

Lai veiktu bērnu novērošanu, tika izvēlēti vērošanas kritēriji :

1. Labestība
2. Atsaucība
3. Cieņa pret apkārtējiem
4. Sirsnīga attieksme pret apkārtējiem
5. Savstarpējās attiecības ar citiem bērniem

Ja šīs tikumiskās uzvedības īpašības ir regulāras, pamatīgi ievērotas, tad ir vērtējums - 3 balles; ja reizēm ievērotas, reizēm nē, bet tomēr ir ievērotas vairumā gadījumu, tad - 2 balles; ja neregulāri ievērotas, nav apgūtas – 1 balle. Maksimālais punktu skaits ir 15 balles, minimālais – 5 balles. Tātad augsts tikumisko uzvedības īpašību līmenis (A) - 12-15 balles, vidējs (V)– 9-11 balles, bet zems (Z) - 5-8 balles.

2.2. Pētījuma norise

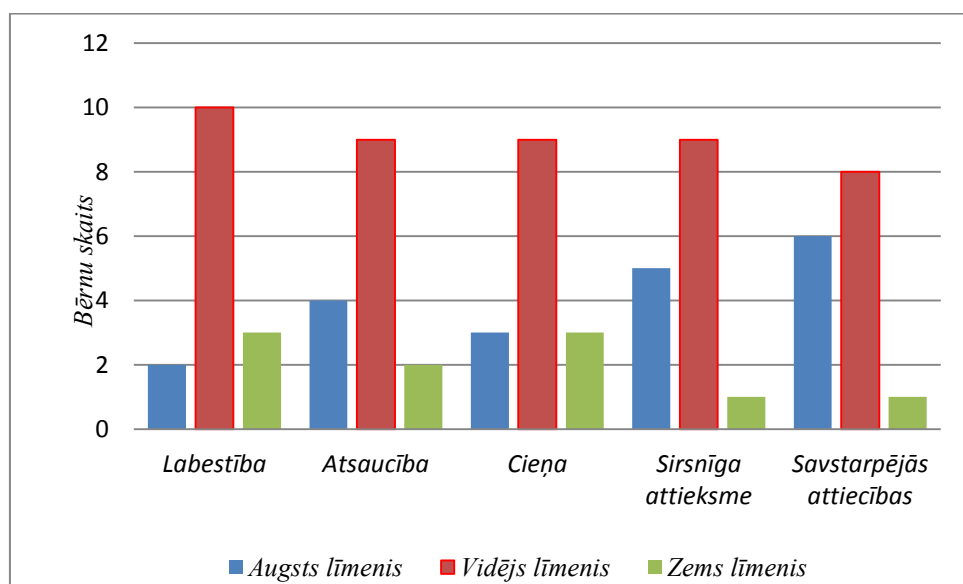
Tiek veikta bērnu bērnu sākotnēja vērošana. Tiek vēroti 15 bērni, tai skaitā 9 meitenes un 7 zēni. Vērošana notiek kopā ar grupas skolotājām, mūzikas skolotāju, rezultāti salīdzināti. Bērni vēroti vairāku nodarbību laikā, brīvajos brīžos, pastaigu laikā. Bērnu vārdi ētisku iemeslu dēļ ir mainīti. Rezultāti tiek fiksēti tabulā (skat. 3. tabulu).

3. tabula. Bērnu tikumiskās uzvedības vērošanas sākotnējie rezultāti

Nr. P.k	Bērns/ vecums	Labestība	Atsaucība	Cieņa pret apkārtējiem	Sirsnīga attieksme pret apkārtējiem	Savstarpējās attiecības ar bērniem	Kopīgi ballu summa/līmenis	
1.	Darja (5)	2	2	2	2	2	10	V
2.	Anna (6)	2	2	2	2	2	10	V
3.	Nastja (4,10)	2	3	3	3	3	14	A
4.	Jeļena(5,2)	2	1	1	1	1	7	Z
5.	Dina (5,6)	3	3	3	3	3	15	A
6.	Svetlana (4,11)	2	2	2	2	2	10	V
7.	Ludmila	1	2	1	2	2	8	Z

	(5,2)							
8.	Galina(5,3)	2	3	2	3	3	13	A
9.	Filips (5,3)	2	2	2	2	2	10	V
10.	Artemijs (5)	1	2	1	2	2	8	Z
11.	Daniils (4,8)	2	3	3	3	3	14	A
12.	Sergejs (5,4)	3	2	2	3	3	13	A
13.	Ļevs (4,7)	1	1	2	2	2	8	Z
14.	Maksims (5,1)	2	2	2	2	3	11	V
15.	Vadims (4,9)	2	1	2	2	2	9	V
	Vidēji	1,8	2	1,9	1,2	2,2		

Jau tabulā redzams, ka bērnu tikumiskās uzvedības īpašības ir ļoti dažādas. Bet, lai šie rezultātu būtu uzskatāmāk redzami, darba autore veido diagrammu. Atšķirīgs ir bērnu vecums, raksturi, tāpēc atšķirīga ir arī attieksme. Tajā redzams, ka bērnu tikumiskās uzvedības līmeņi sākotnējā vērojumā ir atšķirīgi (skat. 2. att).

2. attēls. Bērnu sākotnējās novērošanas rezultāti

Vērojot nodarbībās un brīvajā laikā, vai izpaužas bērnu labestība, jaukas attiecības, mīļums. Labā līmenī šīs īpašības ir diviem bērniem – Dinai un Sergejam. Pagaidām samērā zems līmenis ir trim bērniem - Ļusjai, Artemijam, Ļevam, jo šie bērni vēl nespēj būt sirsnīgi,

vairāk domā tikai par savām interesēm. Pārējo bērnu labestība ir viduvējā līmenī, reizēm ir laipni, labestīgi, reizēm šīs attiecības neievēro.

Tika vērota arī bērnu atsaucība. Šīs izpausmes jau ir labākā līmenī. Ļoti atsaucīgi ir četri bērni – Nastja, Dina, Gaļina un Daņils. Šie bērni ir izpalīdzīgi, labprāt parāda citiem, ja tie ko nesaprot, palīdz. Divi bērni ir ļoti neatsaucīgi – Ļevs un Vadims, viņi grib, lai viss notiek pēc viņu prāta, konfliktē. Pārējo 10 bērnu atsaucības līmenis ir vidējs, jo viss atkarīgs no situācijas.

Līdzīga situācija ir arī cieņā pret apkārtējiem. Trīs bērni – Nasta, Dina, Daņils ļoti labi sadarbojas ar citiem bērniem, prot uzklausīt, pieņem citu domas un ieteikumus, atsaucas uz aicinājumu kopā rotaļāties. Ļusjai un Artemijam ir problēmas ar cieņu pret vienaudžiem, viņi atzīst vairāk tikai savas domas un vēlmes. nerēķinoties ar citiem. Pārējie 10 bērni ir vairāk vai mazāk iejūtīgi, ņem vērā citus bērnus, rēķinās ar viņiem.

Sirsnīgas attiecības ar vienaudžiem ir pieciem bērniem - Nastjai, Dinai, Gaļinai, Daņilam, Sergejam. Viņi prot pažēlot, nomierināt, cenšas izprast citu priekus un neveiksmes, atbalstīt. Ļoti zems līmenis ir Jeļenai, jo meitene ir enerģiska, strauja, brīžiem nesavaldīga, bez sirsnīguma. To ietekmējuši arī ne sevišķi labvēlīgie mājas apstākļi. Ir jau arī problēmas vēl dažiem bērniem Artemijam, Ļevam, Ļusjai, bet tomēr viņi reizēm prot būt arī sirsnīgi. Pārējie bērni izturas pret vienaudžiem ar izpratni, bet viņu sirsnīgums atkarīgs no dažādiem apstākļiem un situācijām.

Savstarpējās attiecības ar citiem bērniem ļoti labas ir sešiem bērniem, deviņiem tās ir samērā labas, bet arī atkarīgas no situācijas, no garastāvokļa utt. Jeļenai attiecības ar citiem ir sarežģītas.

Pēc sākotnējā vērojuma veidojas tādas trīs bērnu grupas.

Pirmajā grupā ir Nastja, Dina, Gaļina, Daņils, Sergejs. Šo bērnu tikumiskās uzvedības līmenis ir ļoti labs un veiksmīgi uzlabojas. Bērni ir draudzīgi, labestīgi, patīk rotaļāties un iesaistīt citus, ieklausās citos, prot vērtēt situācijas un rīcību, cenšas neizraisīt konfliktus, mierina citus, labprāt dažādi atbalsta citus.

Otrajā grupā varētu būt Darja, Anna, Sveta, Filips, Maksims, Vadims. Šo bērnu attieksme pret citiem, savstarpējās attiecības ir pietiekamā līmenī, bet tas atkarīgs gan no situācijas, gan noskaņojuma, gan emocijām attiecīgajā brīdī. Šiem bērniem vairāk jāmacās atpazīt, kontrolēt savas emocijas, vairāk izprast citu emocijas, tad arī viņu attieksme vēl uzlabosies.

Trešo grupu veido Jeļena, Ļusja, Artemijs un Ļevs. Šiem bērniem vēl daudz jāmacās rēķināties ar citiem, just līdzi, neuzspiest citiem tikai savas domas, kļūt līdzjūtīgākiem vairāk kontrolēt savu uzvedību un rīcību.

Pēc sākotnējā vērojuma var secināt, ka:

- jāturpina nopietns audzināšanas darbs bērnu labestības, atsaucības uzlabošanai;
- jāizvēlas metodes, lai uzlabotu bērnu sirsnību un savstarpējās attiecības;
- pastiprināta uzmanība jāpievērš Ļevam, Vadimam, Ļusjai, bet it īpaši Jeļenai, jo viņu cieņā pret citiem un savstarpējās attiecībās ir daudz problēmu.

Protams, lai šīs attiecības sekmētu, ir izmantojamas daudzveidīgas metodes. Tomēr šajā darba tiks pētīta tieši literatūras izmantošanas iespējas bērnu tikumisko vērtību uzlabošanai. Ir efektīvi izmantojami gan folkloras teksti: dažādu tautu pasakas, sakāmvārdi, mīklas, tautas dziesmas, gan arī literārās pasakas. Darba autore pamatā izmantos V. Sutejeva pasakas, jo tās ļoti veiksmīgi izmantojamas tieši dažādu tikumisko vērtību (izpalīdzības, atsaucības, līdzjūtības, sirsnības, cieņas u.c.) izpratnei un attīstībai. Tādas ir pasakas „Zem sēnītes”, „Dažādi rīteņi”, „Eža brīnumnūjiņa”, „Ābols”, „Kas tas par putnu?”, „Ābolu maiss”, „Tēvocis Miša” u.c.

Tiek veidoti nodarbību plāni un aprobētas nodarbības par tikumiskajiem jautājumiem V.Sutejeva pasakās, raksturota bērnu izpratne un attieksme, pārrunājot dažādas rakstura īpašības, uzvedību, savstarpējās attiecības un tikumiskās vērtības. Darba autore izvēlējās šīs pasakas, jo bērniem tās ļoti patīk (skat. 4.tabulu)

4. tabula. Vadīto nodarbību uzdevumi

<i>Autors, pasakas nosaukums</i>	<i>Pasakas uzdevumi</i>
1. V.Sutejeva pasaka „Zem sēnītes”	<p><u>Uzdevumi</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Rosināt bērnu pozitīvas savstarpējās attiecības • Nostiprināt bērnu izpratni par jēdzieniem – atsaucība, izpalīdzība, draudzība.
2. V.Sutejeva pasaka ”Ābols	<p><u>Uzdevumi</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Rosināt bērnu prasmi risināt problēmas mierīgā ceļā • Sekmēt bērnu izpratni par devīgumu, prasmi dalīties • Nostiprināt prasmi analizēt dažādas problēmsituācijas
3. V.Sutejeva pasaka „Dažādi rīteņi”	<p><u>Uzdevumi:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Rosināt bērnu izpratni par čaklumu, taupīgumu. • Sekmēt bērnu prasmi pareizi vērtēt savu un citu rīcību un uzvedību.

4.V.Sutejeva pasaka „Eža brīnumnūjiņa”	<u>Uzdevumi</u> <ul style="list-style-type: none"> • Nostiprināt bērnu izpratni par atsaucību, sirsnību, izpalīdzību, attapību • Rosināt prasmi uztvert pasakas galveno domu, raksturot pasakas varoņus • Sekmēt prasmi salīdzināt savu un pasaku varoņu rīcību
5.V. Sutejeva pasaka „Kas tas par putnu?”	<u>Uzdevumi</u> <ul style="list-style-type: none"> • Nostiprināt bērnu izpratni par iedomību, lepņību, nicinošu attieksmi, skaudību. • Nostiprināt prasmi pamatot savas domas.
Dzejoļi V.Pavlovskis Dziesmiņa par prieku”, P.Brīveris „ Labie vārdi”. E.Taube „Nabaga piekususī Ilzīte	<u>Uzdevumi</u> <ul style="list-style-type: none"> • Nostiprināt bērnu prasmi uztvert dzejoļu domu. • Sekmēt bērnu izpratni par labestību, atbildību, cienu pret citiem. • Rosināt bērnus rast kopīgo visos trijos dzejoļos

1. nodarbība. V.Sutejeva pasaka „Zem sēnītes”

Nodarbības plāns

Skolotāja pastāsta bērniem pasaku, izmantojot flanelogrāfa figūras.

Notiek pārrunas:

- Kādi varoņi darbojās pasakā?
- Kādas ir šo varoņu rakstura īpašības?
- Kādas rezultāts bija viņu vienotajai rīcībai?
- Kāpēc pasakas beigās visiem dzīvnieciņiem atradās vieta zem sēnītes?
- Ko rakstnieks gribēja mums pateikt ar šo pasaku?
- Vai ir bijušas līdzīgas situācijas arī cilvēku dzīvē? (jāpalīdz draugam, jābūt

atsaucīgam grūtos brīžos)

- Kādu vēl virsrakstu varētu likt šai pasakai?

Atpūtas brīdīm tiek atdarinātas visu pasakā iesaistīto dzīvnieku kustības (skudra, taurenis, pelīte, zvirbulis, zaķis, lapsa)

Notiek pasakas dramatisācija. Skolotāja rosina bērniem atdarināt dzīvnieku balsis, kustības, balss intonācijas – skumjas, uztrauktas, beigās priecīgas.

Nodarbības beigās vērtē, kā izdevies pasaku attēlot, ko bērni ir mācījušies no šīs pasakas.

Nodarbības vērtējums.

Bērni pasaku klausās ar lielu interesi, aktīvi iesaistās pārrunās.

Nastja: - Man patika, ka visi bija tik draudzīgi un pieņēma visus zem sēnītes.

Gaļina: - Viņi bija īsti draugi.

Daņils: - Man gribas, lai arī man ir tādi draugi!

Sergejs: - Lai bija grūtāk, bet vietu atrada visiem.

Bērni tiešām ar izpratni skaidro, cik svarīgi būt labiem draugiem, cik labi, ka var palīdzēt viens otram. Izdomā arī interesantus virsrakstus „Labie draugi”, „Īsta draudzība”, „Tā ir labi!”, „Jautrība zem sēnes” u.c. Ir uztverts arī tas, ka rakstnieks gribējis bērniem stāstīt par to, kas ir labi draugi, cik labi var justies, ja esi kādam palīdzējis.

2. nodarbība. V.Sutejeva pasaka "Ābols"

Nodarbības plāns

Skolotāja izstāsta pasaku.

Bērni atbild uz jautājumiem:

- *Kā jūs jutāties, klausoties šo pasaku?*
- *Par ko strīdējās visi dzīvnieciņi?*
- *Kas atrisināja dzīvnieku strīdu?*
- *Kāds bija lācis?*
- *Kā vajadzētu risināt radušās problēmas? (pārdomājot, pārrunājot, vienojoties)*
- *Kā jūs risināt savus strīdus? (reizēm kliegājot, pat grūstoties, nevar vienoties) Bet, ja*

labi pārdomā, vai var atrast mierīgu risinājumu?

- *Kā jūs saprotat sakāmvārdu „Labam darbam labi augļi”. „No otra grib, pats nedod”, „Padoms un prāts vislielākā manta”*

Bērni kopā ar skolotāju izspēlē pirkstiņrotāļas, kurās minēti pasakas dzīvnieki.

Risina problēmsituācijas, piemēram: a) Skolotāja ienes grupā jaunu rotaļlietu, visi grib ar to spēlēties. Ko darīt? b) trīs draudzenes ciemojas viena pie otras, grib skatīties multfilmas, bet sāk strīdēties, kuru skatīties, jo katrai labāk patīk, cita filma. Kā risināt strīdu? c) Jānis pirmais paņem jauno mašīnu un rotaļājas, ierodas Pēteris un noņem Jānim mašīnu, abi sāk kliegāt, grūstīties. Kā risināt strīdu? d) Janai ir trīs konfektes, bet bariņā stāv piecas meitenes. Jana grib draudzenes uzciņāt, ko darīt?

Skolotāja rosina bērnus padomāt un meklēt vairākus risinājumus katrai situācijai.

Nodarbības beigās pārrunā, ko bērni iemācījušies, par ko ir padomājuši, kā jutušies.

Nodarbības vērtējums.

Šī nodarbība bija ļoti veiksmīga. Bērni ļoti gribēja izteikt savu viedokli, pārrunās iesaistījās arī Ļusja, Ļevs, kuri parasti ir samērā neaktīvi.

Jeļena: - Nevajag strīdēties, vajag sarunāt.

Gaļina: - Ar mantām taču var kopīgi rotaļāties. Var noskatīties visas trīs multfilmas, kuras patīk tām trim meitenēm.

Ļusja: - Nav labi kliegt, grūstīties, vajag būt draudzīgiem.

Ļevs: - Ar to mašīnu taču var spēlēties abi kopā.

Dina (izsaka ļoti interesantas domas): - To jauno rotaļlietu var dot bērnam, kuru izskaita ar skaitāmpantu. Var arī tam, kurš vislabāk uzvedies.

Darja: - Ja nevaram sarunāt, skolotājai jānoliek manta nost, tad nebūs nevienam. Kad izdomās, kuram dot, tad dos.

Tātad bērni jau tīri labi izprot vienošanās, dalīšanās prieka, draudzīguma nozīmi.

3. nodarbība. V.Sutejeva pasaka „Dažādi riteņi”

Nodarbības plāns

Ir veikts iepriekšējais darbs. Pēcpusdienas cēlienā skolotāja ir pastāstījusi pasaku.

Nodarbības sākumā bērni noskatās multiplikācijas filmu „Dažādie riteņi”.

- Ko no riteņiem pagatavoja mušiņa, ezītis, vardīte un gailītis?
- Kādi bija šie dzīvnieciņi? (čakli, taupīgi, attapīgi, strādīgi)
- Kā jūs raksturotu zaķi? (smejas par citiem, bet pats neko neprot, nepieklājīgs, slinks)
- Kāpēc lācim neizdevās izgatavot labus ratus? Kāds bija lācis? (neattapīgs, neprasmīgs)
- Kā jums liekas, kuram dzīvnieciņam līdzināties jūs?
- Ko draugi uzdāvina zaķim? (cimdiņus, burkānus, sēnes, pīrāgus)
- Kā jūtas zaķis, apmeklējot draugus viņu mājās?
- Kā jūs domājat, vai zaķis ir kaut ko iemācījies?
- Ko jūs iemācījāties no šīs pasakas?

Uz kuriem no dzīvniekiem varētu attiecināt šos sakāmvārdus? Kāpēc?

- Darbs ceļ vīru. (Mušai, vardei, pelei, gailim)
- Sliktu darbu kabata nenoslēpsi. (lācim)
- Otram smej, pašam tiek. (zaķim)

Bērni atveido zaķa dialogus ar katru no dzīvniekiem, cenšoties atdarināt gan balsi, gan kustības, gan intonācijas. Pārrunā, kuram bērnam tas vislabāk izdevies.

Nobeigumā apspriež, ko no šīs pasakas bērni centīsies ievērot savā dzīvē.

Nodarbības vērtējums.

Bērniem ļoti patīk noskatīties multfilmu, ir labi uztvēruši pasakas saturu, varoņus, viņu attieksmi pret darbu. Bērni arī precīzi nosauc, uz kuriem dzīvniekiem attiecināmi konkrētie sakāmvārdi. Nastja, Gaļina, Daņils, Sergejs, Dina, Sveta ar lielu sajūsmu piesakās atainot pasakas fragmentus.

Anna: - Nevajag smieties par citiem. Zaķis pats neko nemāk, bet par citiem smejas.

Jeļena: - Zaķis nedara labi. Beigās viņam pašam ir kauns.

Sergejs: - Man patika, ka zvēriņi tik daudz ko iztaisīja no tiem riteņiem.

Daņils: - Zaķis tagad arī sāks strādāt, nesmesies par citiem.

Tā bērni ar pasakas palīdzību saprata, ka nevajag par citiem smieties, nevajag smieties, ja citi mēģina kaut ko darīt un strādāt, īpaši, ja pats neko nemāki. Nevajag sliņķim smieties par čaklajiem. Tātad bērni ir iepazīstināti ar tikumiskajām vērtībām – čaklumu, draudzīgumu, laipnību, kā arī rosināti padomāt, vai labi būt sliņķim, neprašam, smieties, ņirgāties par citiem

4. nodarbība. V.Sutejeva pasaka „Eža brīnumnūjiņa”

Nodarbības plāns

Iepriekš jau bērniem ir lasīta pasaka par brīnumnūjiņu

Nodarbības sākumā bērni, izmantojot galda figūras, cenšas atcerēties un pastāstīt, kā ezītis izmantoja savu brīnumnūjiņu.

Tiek pārrunāts:

- Raksturosim, kāds ir ezītis! (gudrs, attapīgs, izpalīdzīgs, neatstāj draugus nelaimē)
- Raksturosim, kāds ir zaķis! (neuzmanīgs, neveikls, iedomīgs, bailīgs)
- Kas tad īstenībā bija tā eža brīnumnūjiņa?
- Vai jums arī ir tāda brīnumnūjiņa?
- Kā jūs domājat, vai pasakas beigās zaķis izmainīja kaut ko savā uzvedībā un domās?

Rotaļa – pantonīma. Bērni izdomā un rāda, ko dara ezis, pārējie min.

Tad skolotāja dod bērniem nūjiņu un bērni stāsta, kādu labu darbu bērni ir veikuši vai gribētu izdarīt.

Nodarbības beigās bērni skaidro, kā sapratuši pasakas pēdējo teikumu, ka galvenais nav nūja, bet gudra galva un laba sirds.

Nodarbības vērtējums.

Bērnus V.Sutejeva pasakas ļoti ieinteresē un aizrauj, tādēļ klausās tās uzmanīgi, grib izteikt savas domas. Tas nozīmē, ka skolotājam ir jāprot atrast tādus daiļliteratūras tekstus, kuri attiecīgā vecuma bērniem patīk, kuri izraisa viņu pārdomas, vēlēšanos iejusties šo pasaku

varoņu lomās. Bērni centās pastāstīt, ko atceras pēc lasītās pasakas. Stāstīt palīdz attēli, galda figūras, arī sagatavotā nūjiņa.

Sergejs: - Tā bija parasta nūjiņa, bet ezītis zināja, ko darīt.

Filips: -Ezītis bija gudrs un palīdzēja zaķim.

Nastja: - Tas zaķis bija tāds neveikls. Ezim vajadzēja viņu glābt.

Gaļina: - Ezis bija ļoti gudrs, viņš nekad neatstāja draugu nelaimē.

Sveta: - Ezim bija mīla sirsniņa.

Anna: -Es gribu būt kā ezis. Kā zaķis gan nē.

Varēja vērot bērnu pozitīvās emocijas, jo viņi labi saprata, ka ezim bija parasta nūja, bet visu ezis darīja ar gudrību, attapību, izpalīdzību, arī drosmi.

5. nodarbība. V. Sutejeva pasaka „Kas tas par putnu?”

Nodarbības plāns

Skolotāja pa fragmentiem lasa pasaku un liek pie tāfeles attēlus, kā katru reizi zoss izskatās ar svešu kaklu, knābi, kājām, spārniem utt. Pēc katra fragmenta bērni vērtē zoss izskatu.

Atbildes uz jautājumiem:

- Kāda jūsuprāt ir zoss? (iedomīga, lepna, lielīga, skaudīga, viegli nokaitināma)
- Kāpēc viņa visu laiku grib to, kas ir citiem putniem?
- Kā zoss tika izglābta pasakas beigās? Kādi bija pārējie putni? (izpalīdzīgi, devīgi, drosmīgi, draudzīgi, drosmīgi)
- Kā zoss izmainījās pasakas beigās? Kāpēc tā notika?
- Kādu virsrakstu vēl varētu likt pasakai?

Vai par šīs pasakas varonim (zosij) varētu teikt „Ar degunu mākoņus stumj”, „Pats nezina, ko grib”, „Ko nevar celt, to nevar nest”.

Pēc pirkstiņrotaļas par ezi bērni atceras kādu situāciju, kurā redzams, ka bērns ir iedomīgs, ka grib visu to, kas ir citiem, ka ir lepns. Tiek analizēts, kādu padomu vajadzētu dot šiem bērniem.

Nodarbības nobeigumā domā pozitīvas rakstura īpašības, kuras ir pretējas negatīvajām, piemēram: skops - devīgs; ļauns- labestīgs; vienaldzīgs – atsaucīgs utt.

Nodarbības vērtējums.

Šī pasaka bērnos izraisīja smieklus, jo zoss taču izskatās ļoti dīvaina. Bērni centās raksturot zoss izskatu, labi nosauca tās īpašības.

Darja: - Zoss saprata, ka katram putnam jābūt tādām, kāds viņš ir.

Nastja: - Zoss saprata, ka viņa ir veikla ar savām kājām un spārniem. Nevis ar svešiem.

Jeļena: - Zoss saprata, ka slikti būt skaudīgai.

Artemijs: - Ja putni neietu palīgā, lapsa zosi apēstu.

Sergejs: - Zoss saprata, nevajag būt skaudīgai un iedomīgai.

Daņils: - Zoss palika laba, gudra.

Bērni labi skaidroja arī sakāmvārdus.

Nastja: - Zoss gribēja būs visskaistākā.

Gaļina: - Zoss bija iedomīga, gribēja. lai viņai būtu pats labākais no katra putna.

Filips: - Zoss pati nezināja, kāda viņa gribēja būt. Ņēma, ko tik varēja paņemt.

Maksims: - Zoss nesaprata, ko dara. Viņa bija dumja.

Sergejs: - Zoss domāja, ka ir pati gudrākā, bet tā nebija.

Ļoti aktīvi bērni iesaistījās arī pasakas virsraksta izdomāšanā, piemēram: „Muļķīgā zoss”, „Zoss vai spoks?”, „Zoss - citplanētietis”, „Iedomīgā zoss”, bet visinteresantākais bija Nastjas izdomātais „Domā, ko dari!”.

6.nodarbībā Klausāmie dzejoļus

Daudz par tikumisko uzvedību, par cilvēku savstarpējām attiecībām stāstīts arī dzejoļos, kuri ļoti veiksmīgi izmantojami daiļliteratūras nodarbībās par dažādām tēmām.

Nodarbības plāns

Skolotāja nolasa P.Brūvera dzejoli „Labie vārdi”

- Ar ko salīdzināti labie vārdi? Kāpēc?
- Kāpēc cilvēkam jāsaprot labi vārdi?
- Kuri varētu būt tie labie vārdi?

Rotaļa „Sakām labu”. Bērni sastājas apli un pa apli saka viens otram kaut ko labu. Pēc tam pārrunā, ka bērnu jutušies.

Pēc tam skolotāja nolasa E.Taubes dzejoli „Nabaga piekususi Ilzīte”.

- Kā jūs jutāties, klausoties šo dzejoli?
- Kā jūs raksturotu Ilzi?
- Kad Ilze bija piekususi un kad nē?
- Kāda bija Ilzes attieksme pret māmiņu?
- Ko nozīme cienīt citus cilvēkus?
- Ko jūs gribētu pateikt Ilzei?
- Kādu virsrakstu jūs liktu šim dzejolim?

Rotaļa – pantonīma, atdarina māmiņas un Ilzes kustības no teksta.

Skolotāja nolasa trešo dzejoli V.Pavlovska „Dziesma par prieku”

- Kādas domas jums radās, klausoties šo dzejoli?
- Kāds bija dzejoļa virsraksts?

- Kāpēc dzejnieks tā nosaucis savu dzejoli? Kā to vajadzēja nosaukt?
- Ko no šī dzejoļa var mācīties?

Nodarbības nobeigumā pārrunā, kas tad kopīgs bija visos trijos dzejoļos un kādas īpašības tajos raksturotas.

Nodarbības vērtējums

Nodarbība bija ļoti veiksmīga, jo bija izdevies atlasīt tiešām emocionālus dzejoļus. To varēja redzēt arī pēc bērnu emocijām, īpaši, lasot pēdējo dzejoli par prieku. Bērni labi uztvēra pirmo dzejoli.

Nastja: - Cilvēkiem jābūt labiem pret visiem, ne tikai draugiem.

Dina: - Nemaz jau nav grūti pateikt kaut ko labu otram

Sergejs – Man jau arī nepatīk, ja man saka ko sliktu. Tāpēc jāsaka citiem labu. Un tad arī man teiks labu.

Darja: - Es noteikti centīšos neteikt nevienam neko sliktu.

Interesantas bija pārrunas arī pēc otra dzejoļa par Ilzi. Bērni minēja, ka virsraksts varēja būt „Slinkā Ilze”, „Tā nedari!”, „Jāpalīdz māmiņai”, „Ja nestrādā, tad neēdīsi” u.c. Skolotāja iesaka savu „No miega maizi necep”.

Sergejs: - Māmiņai ir jāpalīdz,

Gaļina: - Es palīdzu mazgāt traukus, griezt salātus.

Sveta: - Es gan ietu māmiņai palīgā.

Visemocionālāk bērni reaģēja uz trešo dzejoli. Varēja redzēt, ka bērni labi sapratuši dzejoļa domu.

Maksims: - Tā rīkoties ir ļoti nežēlīgi.

Vadims: - Ja esi paņēmis suni vai kaķi, tad par to jā rūpējas.

Jeļena: - Man ļoti žēl pamesto dzīvnieciņus.

Pārsteidza Dina skaidrojums par dzejoļa virsrakstu.

Dina: - Tāpēc, ka dzīvnieciņš mājas, tas ir prieks. Bet, ja pret to slikti izturas, tad dzīvniekam tās ir bēdas.

Tātad šī nodarbība lika bērniem nopietni padomāt, nonākt līdz secinājumiem, ka visos trijos dzejoļos bija runa par cilvēku attieksmi vienam pret otru, pret māmiņu, pret suni, ka jābūt labestīgiem, jāciena citi, jāizturas sirsnīgi.

Tas nozīmē, ka bērni izprot gan pozitīvās vērtības, gan negatīvās rakstura izpausmes.

2.3. Pētījuma rezultātu analīze

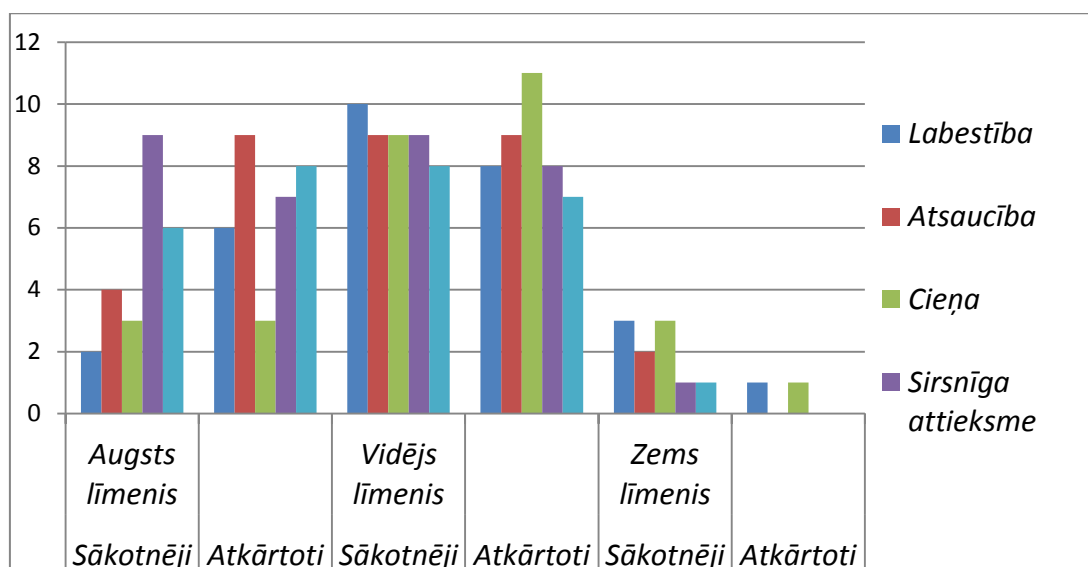
Šo nodarbību vadīšanas gaitā bērni tiek atkārtoti vēroti pēc tiem pašiem kritērijiem. Rezultāti atkal tiek fiksēti tabulā (skat. 5. tabulu).

S- sākotnēja vērošana, A – atkārtotā vērošana.

5. tabula. Bērnu tikumiskās uzvedības vērošanas sākotnējie un atkārtotie rezultāti

Nr. p.k.	Bērns/vecums	Labestība		Atsaucība		Ciena pret apkārtējiem		Sirsnīga attieksme pret apkārtajiem		Savstarpējās attiecības ar citiem bērniem		Kopīgi baļļu summa/līmenis	
		S.	A.	S.	A.	S.	A.	S.	A.	S.	A.	S.	A.
1.	Darja (5 g.)	2	2	2	3	2	2	2	3	2	3	10 V	13 A
2.	Anna (6)	2	3	2	3	2	2	2	3	2	3	10 V	14 A
3.	Nastja (4,10)	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	14 A	15 A
4.	Jeļena (5,2)	2	2	2	2	1	1	1	2	1	2	6 Z	9 V
5.	Dina (5,6)	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	15 A	15 A
6.	Sveta (4,11)	2	2	2	3	2	2	2	2	2	2	10 V	11 V
7.	Ļusja (5,2)	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	8 Z	10 V
8.	Gaļina (5,3)	2	3	3	3	2	2	3	3	3	3	13 A	14 A
9.	Filips (5,3)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	10 V	10 V
10.	Artemijs (5)	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	8 Z	10 V
11.	Daņils (4,8)	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	14 A	15 A
12.	Sergejs (5,4)	3	3	2	3	2	2	3	3	3	3	13 A	14 A
13.	Ļevs (4,7)	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	8 Z	9 V
14.	Maksims(5,1)	2	2	2	3	2	2	2	2	3	3	11 V	12 A
15.	Vadims (4,9)	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	9 V	10 V
	Vidēji	1,8	2,3	2	2,1	1,9	2,1	2,1	2,3	2,2	2,5		

Ir vērojams, ka uzlabojumi ir. Bērni ir sākuši vairāk izprast tikumiskās vērtības, kļuvuši labestīgāki, atsaucīgāki, mazāk konfliktē, uzmanīgāk ieklausās dažādos daiļliteratūras tekstos, ir ieinteresētāki. Tas redzams 3. attēlā.

3. attēls. Bērnu sākotnējās un atkārtotās novērošanas rezultāti

Bērni sākuši labāk izprast, ko nozīmē labestība, vērtē šīs labestības izpausmes pasakās. Loti labi to saprot Anna, Nastja, Dina, Gaļina, Daņils un Sergejs. Šo bērnu atbildes un vērtējumi, kā arī attieksme ārpus nodarbībām tiešām iepriecina. Labestības vērtību sākuši saprast arī Ļusja un Artemijs. Diemžēl Ļevs to vēl neprot novērtēt, ir kašķīgs, neapmierināts, grib visur būt noteicošais, izraisa konfliktus. Ar šo zēnu vēl pastiprināti jādarbojas individuāli.

Vairojusies arī bērnu atsaucība. Jaukās, emocionālās pasakas un to pozitīvie varoņi lika bērniem padomāt, cik izpalīdzīgi viņi ir, vai prot palīdzēt draugiem. Bērni analizēja dažādas dzīves situācijas. Deviņu bērnu izpratne par atsaucību ir ļoti laba. Šie bērni tiešām no sirds ir spējīgi izpalīdzēt, pašēlot, nomierināt kādu grupas biedru, viņi arī ļoti veiksmīgi izprata šo vērtību pasakās, varoņu rīcībā.

Protams vēl daudz ir jādomā, kā bērniem skaidrot cieņas nepieciešamību pret sevi, grupas biedriem, pieaugušajiem, pret apkārtējo vidi. To samērā labi jau saprot Nastja, Dina un Daņils. Ir problēmas Jeļenai, kura negrib ne sasveicināties, ne palūgt, ja kaut kas nepieciešams, reizēm diezgan asi atbild uz jautājumiem vai neatbild nemaz. Iepriecina, ka Ļevs ir sācis vairāk savaldīties, laipnāk atbildēt, nedarīt pāri vismaz meitenēm. Nedaudz sirsnīgāka ir kļuvusi visu bērnu attieksme pret apkārtējiem. To palīdz uzlabot gan pasaku lasīšana un pārrunas, gan situāciju analīzes, gan visdažādākās rotaļas.

Ja uzlabojas un tiek ņemtas vērā iepriekš minētās tikumiskās vērtības, tad, protams, uzlabojas arī bērnu savstarpējās attiecības. Arvien mazāk ir nopietnu konfliktu bērnu vidū. Bērni sākuši biežāk risināt konfliktus mierīgāk, sarunājot. Interesanti bija dzirdēt, ka konflikta laikā pie Ļeva pieiet Gaļina un aizrāda viņam, ka viņš aizmirsis, kā pasakā lācis mācīja dalīties un nestrīdēties (Pasakā „Ābols”). Tātad šīs dzīves gudrības, kuras māca pasakas, ir

palikušas bērnu atmiņā. Ļoti labi bērnu savstarpējas attiecības var skaidrot arī ar dzejoļu palīdzību, jo ir tik daudz dažādu tautību dzejnieku dzejoļi, kuri izmantojami nodarbībās. Veiksmīgi nodarbībās var izmantot pasaku un dzejoli par vienu tēmu, salīdzināt tos, tāpat nodarbībās var izmantot vairākus dzejoļus par vienu tēmu, salīdzināt tos.

Tātad pētījuma gaitā pierādījās, ka, lasot daudzveidīgu daiļliteratūru, īpaši pasakas, var ar bērniem pārrunāt svarīgas tikumiskās vērtības, veidojot jautājumus, pārrunas, situāciju analīzes, raksturojot pasaku varoņu rīcību un uzvedību, salīdzinot to ar pašu bērnu uzvedību, izmantojot bērnu pieredzi. Darba autore iesaka šādās nodarbībās biežāk iesaistīt arī dzīves gudrības – sakāmvārdus, kuri sasaucas ar pasakās izteiktajām tēmām, kuru būtību bērni arvien labāk prot uztvert. Tātad tieši daiļliteratūra palīdz bērnam izprast sevi, apkārtējos cilvēkus, palīdz vērtēt, salīdzināt, analizēt, uztvert, izprast pozitīvas rakstura īpašības, gūt pozitīvas emocijas

SECINĀJUMI

1. Tikums ir īpašību kopums, kas raksturo cilvēku un motivē viņa rīcību, bet tikumiskā audzināšana ir bērnu ievadīšana cilvēku attiecību sistēmā atbilstoši tā prasībām.
2. Katrs cilvēks savas dzīves laikā saskaras ar visiem vērtību veidiem un pats rada savu vērtību sistēmu un klasifikāciju. Šī procesa norisi nosaka cilvēka vērtīborientācija. Vērtīborientācija ir personības struktūras, kas balstītas uz konkrētu dzīves pieredzi, tās norobežo būtisko no nebūtiskā, svarīgo no nesvarīgā, iezīmē cilvēkam nozīmīgākās vērtības.
3. Tieši cilvēka izvēle sarežģītās situācijās parāda viņa patieso vērtību izvēles prioritātēs. Un tieši vērtīborientācija ir tā, kas nosaka cilvēka uzvedību un rīcību. Būtisko tikumu ir ļoti daudz – godīgums, līdztiesība, atbildība, gudrība, laipnība, taisnīgums u.c. Vērtību veidošanās, izmaiņas vērtīborientācijā notiek visu mūžu. Cilvēkam ir jāmacās vērtēt, jāattīsta prasme pārvarēt vērtību konfliktus, ļoti svarīgi ir pretoties negatīvam psiholoģiskam spiedienam.
4. Pirmās vērtības un morāle veidojas un sāk attīstīties jau agrā bērnībā. Šī morāle pamatojas uz autoritātes – vecāki, ģimenes locekļi- atzīšanu. Tikumiskā audzināšana ir saistīta arī ar intelektuālo audzināšanu, jo ir jāpalīdz bērnam saprast, kas ir godīgums, cieņa un pašcieņa, drosme un pārgalvība, atbildība par savu darbu, pašsavaldīšanās, taisnība utt.
5. Tieši pirmsskolas vecums ir īpaši sensitīvs, lai rosinātu attieksmi pret sevi, pret apkārtējiem vienaudžiem un pieaugušajiem, pret lietu pasauli, pret dzīvo dabu, pret darbu, pret dažādām sabiedriskām parādībām utt. Tikumiskā audzināšana un audzinātība izpaužas gan jūtās, gan pārdzīvojumos, gan emocijās, gan attieksmē pret visu apkārtējo vidi.
6. Ar uzvedību un vērtību apguvi cieši saistītas visas bērnu attīstības jomas – fiziskā, intelektuālā, sociālā, emocionālā, svarīgs ir arī bērnu vecums. Savstarpēji saistītas ir emocionālā pašregulācija, kognitīvās kompetences un sociālas prasmes. Lai veiksmīgi novērstu nepiemērotu uzvedību un veidotu konstruktīvu sadarbību starp skolotāju un bērniem, svarīgi ir noskaidrot patiesos negatīvās uzvedības motīvus un arī izvēlēties atbilstošus paņēmienus, lai novērstu vai pārtrauktu negatīvo darbību.
7. Svarīga bērnu tikumiskās audzināšanas sekmēšanā ir folklorā (pasakas, sakāmvārdi, tautas dziesmas), kā arī dažādi literārie darbi – literārās pasakas, stāsti, dzeja. Literārie teksti ir piesātināti ar informāciju, tie satur tik daudz dažādu ziņu par pasauli un sniedz izpratni par dzīves vērtībām tās dažādos veidos un niansēs.

8. Hipotēze apstiprinājās ka, lasot, stāstot, pārrunājot dažādus literāros darbus, ir iespējams veidot un uzlabot bērnu izpratni par vērtībām, sekmēt bērnu labestību, atsaucību, izpalīdzību, draudzīgumu, cieņu pret citiem, uzlabot bērnu savstarpējās attiecības.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN AVOTI

1. Albrehta, Dz. (1998) Pētīšanas metodes pedagogijā. Rīga: Mācību grāmata.
2. Atziņu lāde. <https://tikumiba.net/tikumiba/atzinu-lade> (skat. 12.09.2018)
3. Baldiņš A., Raževa A. (2001) Klases audzinātāja darbs skolēnu personības izpētē. Rīga: Pētergailis.
4. Bauga, I. (2004) Tikumu tīnīte. Sākums, Nr. 6, 13. – 31. lpp.
5. Beļickis, I. (2000) Vērtīborientētā mācību stunda. Rīga: Raka.
6. Bišopa, S. (2002) Attīsti savu pašpārliecinātību. Rīga: Pētergailis.
7. Brūveris, P. (2005) Labas uzvedības ābece. Rīga: Zvaigzne ABC.
8. Buša, I., Bušs, G. (2003) Vecāku klātbūtnes koncepcija. Psiholoģijas Pasaule, Nr. 10, 50. – 51. lpp.
9. Dami, E., Sirena, A. (1995) Labas uzvedības grāmata mazajiem. Rīga: Zvaigzne ABC.
10. Diagnosticēšanas materiāls bērnu uzvedības traucējumu un saskarsmes grūtību diagnosticēšanai speciālistiem, kas iesaistīti atbalsta sniegšanā bērniem ar uzvedības traucējumiem un saskarsmes grūtībām izglītības iestādēs, aprūpes iestādēs, bāriņtiesās un pašvaldību iestādēs. (2016) Rīga: Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija Konsultatīvā nodaļa.
11. www.bti.gov.lv/in_site/tools/download.php?file=files/text/diagnmat.pdf (skat. 02.10.2018)
12. Dixon, L. (2001) Discipline strategies. New York: Free Press.
13. Eriksons, H. (1998) Identitāte: jaunība un krīze. Rīga: Jumava.
14. Freiberga, I. (2007) Literatūra kā nozīmīgs integrēto mācību saturs un līdzeklis. Bērns mācās izzināt pasauli. Rīga: Izglītības solī.
15. Garleja, R. (2006) Cilvēkpotenciāls sociālā vidē. Rīga: Raka.
16. Golubina, V. (2007) Pirmsskolas pedagoga rokasgrāmata. Rīga: SIA Izglītības solī.
17. Gromska, S. (2012) Pilsoniskā audzināšana. Rīga: Raka.
18. Gudjons, H. (1998) Pedagoģijas pamatatziņas. Rīga: Zvaigzne ABC.
19. Izglītība mūsdienīgai lietpratībai: mācību satura un pieejas apraksts. PROJEKTS Nr. 8.3.1.1./16/1/002 Kompetenču pieeja mācību saturā <http://www.izm.gov.lv/images/aktualitates/2017/Skola2030Dokuments.pdf> (skat. 06.10.2018)
20. Kaņepēja, R. (2012) Runātprasmes saikne ar apkārtnes un literatūras iepazīšanu. Ceļā uz skolu. Rīga: Raka, 127.-166. lpp.
21. Kūle, A. (1996) Dzīvība, nāve, mūžs: kādas ir mūsu kļūdas? Diena, 20.sept.

22. Kūle, M., Kiope, M. (2015) Asociācijas Ģimene priekšlikumi tikumiskās un valstiskās audzināšanas vadlīniju projektam <http://asociacijagimene.lv/asociacijas-gimene-priekslukumi-tikumiskas-un-%20valstiskasaudzinasana> (skat. 06.10.2018)
23. Kūle, M., Kūlis, R. (2018) Pedagoģija un vērtības. Attiecību veidošanās vērtīborientāciju aspektā. <https://estudijas.rtu.lv/mod/resource/view.php?id=702846> (skat. 08.10.2018)
24. Lamstere, J. (2017) Psihologē: Bērnam nepieciešama disciplīna. Visatļautība radabailes un haosu. <https://www.lsm.lv/...berni/psihologe-bernam-nepieciessama-disciplina.-visatlautiba-rad..> (skat. 09.10.2018)
25. Lasmane, S., Milts, A., Rubenis, A. (1992) Ētika. Rīga: Zvaigzne.
26. Lasmane, S. (2015) Morālā disciplīna – par to nerunā, smaida vai izjūt nepatiku. <https://www.e-klase.lv/.../morala-disciplina-par-to-neruna-smaida-vai-izjut-nepatiku?i...> (skat. 10.10.2018)
27. Liberte, L (2013) Kā bērnam pirmsskolā mācīt disciplīnu? Pirmsskola. Oktobris <http://www.skolasvards.lv/zurnals/pirmsskola> (skat. 12.10.2018)
28. Lieģeniece, D. (2013) Literārais darbs kā līdzeklis pirmsskolas vecuma bērna personības attīstības sekmēšanai pedagoģiskajā procesā. Liepāja: Liepājas Universitāte.
29. Mackova, J. (1989) Mūžīgie jautājumi. Rīga: Liesma.
30. Lieģeniece, D. (2012) Pārdomas par bērna sagatavošanu skolai. Ceļā uz skolu. Rīga: Zvaigzne ABC, 16- 59. lpp.
31. Mash, E.J., Wolfe, D.A. (2012) Abnormal Child Psychology. Belmont, CA: Wadsworth Publishing.
32. McEvoy, A., Welker, R. (2000) Antisocial Behavior, Academic Failure and School Climate: A Critical. Journal of Emotional and Behavioral disorders, 8, 130-141.
33. Nīmante, D. (2007) Klasvadība. Rīga: Zvaigzne ABC.
34. Ozoliņš, D. (2002) Vēsturiskā situācijas raksturojums. Skolotājs, Nr. 4., 25.-28. lpp.
35. Pavlovs, O. (2002) Izglītības filozofija. Lekciju kurss. Rīga: Latvijas Akmenoloģijas akadēmija.
36. Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca. (2000) Rīga: Zvaigzne ABC.
37. Pirmsskolas izglītības mācību satura programma (2012) Atb. A. Miesniece. Rīga; VISC.
38. Purmale, R. (2000) Bērns pieaugušo vērtību sistēmā. Bērns kā vērtība ģimenē un pirmsskolā. Rīga: Izglītības soļi, 7. – 16 lpp.
39. Reese, L., Vera, M., Simon, T, Ikeda, R. (2000) The role of families and care givers as risk and protective factors in preventing youth violence. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11228767> (skat. 12.10.2018)
40. Rodari, Dž. (2009) Fantāzijas gramatika. Rīga: Zvaigzne ABC.

41. Rode, O. Vai ir iespējama tikumiskā audzināšana skolā? <https://tikumiba.net/o-rode-vai-ir-iespejama-tikumiska-audzinanasana-skola/> (skat. 12.10.2018)
42. Romenkova, V. (2008) Bērns ģimenē un sabiedrībā. Rīga: BJC Rīgas Skolēnu pils.
43. Rudzāte, E. (2017) Kas ir tikumība? <https://dzivotpecsirdsapzinas.lv/wp-content/uploads/2017/08/Kas-ir-tikumiba>. (skat. 14.10.2018)
44. Rutka, L. (2012) Pedagoģiskā psiholoģiskā kompetence. Rīga: Raka.
45. Saskarsme. (2002) Recenz. M. Pļavniece. Rīga: SIA „J.L.V.”, 145. -148. lpp.
46. Sīle, S., Volkova, L. (2011) Vērtību vēcelīte pasakās, rotaļās un spēles. Rīga: Zvaigzne ABC.
47. Stikāne, I. (2005) Vērtību pasaule latviešu bērnu literatūra. Rīga: Raka.
48. Suhomļinskis, V. (1974) Sirdi atdošu bērniem. Rīga: Zvaigzne.
49. Špona, A. (2006) Audzināšanas process teorija un praksē. Rīga: Raka.
50. Špona, A., Čehlova, Z. (2004). Pētniecība pedagoģijā. Rīga: Raka
51. Špona, A., Jermolajeva, J. (2015) Bērns. Bērība. Sasniegumu pētīšana. Bērnu sasniegumu vērtēšana pirmskolā. Rīga: Raka, 8.-23 lpp.
52. Šteinberga, A. (2013) Pedagoģiskā psiholoģija. Rīga: Raka.
53. Tauriņa, A. (2015) Bērnu jautājumi – personības izaugsmes pamats. Bērnu sasniegumu vērtēšana pirmskolā. Rīga: Raka, 86. - 111. lpp.
54. Vigotskis, L. (2002) Domāšana un runa. Rīga: Eve, 392 lpp.
55. Winn, M (1977). The Plug – In Drug. N. Y. Penguin.
56. Žeigurs, A. (2018) Kā rotaļājoties panākt, lai bērnam patiktu mācīties? <http://www.bernuarsts.lv/ka-rotalajoties-panakt-lai-bernam-patiktu-macities-ka-bagatinat-vin/> (skat. 18.10.2018)
57. Žukovs, L. (2000). Ievads pedagoģijā. Rīga: Raka.
58. Прихожан, А.М. Влияние электронной информационной среды на развитие личности детей младшего школьного возраста (Электрон. данн.) Психологические исследования: электрон. науч. журн. 2010. No 1(9). URL: <http://psystudy.ru>. (skat. 19.10.2018)
59. Ильин Е.П. (2012) Психология для педагогов СПб.: Питер.
60. Василенко, В. (2014) Что такое нравственность и кто такой нравственный человек www.psychology-faq.com/chto-takoe-nravstvennost-i-kto-takoj-nravst
61. Мартынов, О. (2018) Что такое нравственность? <http://www.olegmartynov.com/что-такое-нравственность/> (skat.19.10. 2018)
62. Озерская, А.А (2018). Нравственность современной молодежи, Молодежный научный форум: Общественные и экономические науки: электр. Art. по мат.. XX

международ. XX студ. науч.-практ. конф. № 1(20). Nr. 1 (20).

[https://nauchforum.ru/archive/MNF_social/1\(20\).pdf](https://nauchforum.ru/archive/MNF_social/1(20).pdf) (skat. 21.10.2018)

PIELIKUMI

Atziņu lāde

<https://tikumiba.net/tikumiba/atzinu-lade>

Mans augstākais tikums ir tīra sirdsapziņa. Agrāk bērnam iemācīja, ka tai jābūt tīrai, līdz ar to tauta ilgi varēja saglabāties tāda, kāda tā bija. (*Gunta Celma*)

Patiesi tikumīgs cilvēks ir tikai tad, kad viņš seko savai sirdsbalsij palīdzēt jebkurai dzīvai būtnei, kurai viņš spēj palīdzēt, un atturas no tā, lai nodarītu dzīvajam ļaunumu. (Šveicers)

Piespiešanās ir tikumiskās pilnveidošanās nepieciešams nosacījums. Cilvēka patiesuma pakāpe ir norāde uz viņa tikumiskās pilnības pakāpi. (*Ļ. Tolstojs*)

Vienkāršu krietnumu vērtībās esmu sākusi likt augstāk par spožu intelektu. (*Gundega Repše*)

Sargiet sevī cilvēku! (*A. Čehovs*)

Mūsu senči dzīvoja ar vērtībām, kuru pamatā bija tikums, un šis tikums bija darba tikums, kas prasīja no katra, jau sākot no bērna kājas, apgūt un iemācīties to, ko ir nepieciešams darīt, lai izdzīvotu. Un tāds cilvēks, kurš zināja, ko vajag darīt, arī nerādot viņam un neprasot viņam, tas bija tas īstais tikuma nēsātājs. Bija tādas meitas, ko tautasdziesmas daudzina, kuru vainags spīdēja pār deviņi novadiņi, jeb viņu labā slava bija izgājusi tautās. (*V. Viķe Freiberga*)

Tikai tikumības zināšanas un to pielietošana dzīvē, var ierobežot zvēriskumu un padarīt cilvēku par sabiedrisku būtni. Tikumi ir nerakstīti likumi! (*Kaudzīte R.*)

Labs tikums spīd vairāk nekā zelts. (*Latviešu sakāmvārds*).

Tikumam jābūt par mūsu būtību, bet nevis par kaut ko ārēju, par ādu, par tērpu. (*Nīcše*)

Tikums ir dvēseles veselība, skaistums un daile; bet netikums ir slimība, neglītums un vājums.

(*Patons*)

Tikumība ir normu, principu un noteikumu sistēma, kas regulē cilvēka izturēšanos, rīcību sabiedrībā un attieksmē pret citiem cilvēkiem. (*Konfūcijs*)

Ieteicamā literatūra pirmsskolas vecākajās grupās

Latviešu valodā

1. K.Apšukrūma Ceļojums pēc Ziemassvētku eglītes
2. M.Stāraste. Tince grib mācīties.
3. J.Sīla. Putniņa Toma stāstu grāmata.
4. R.Blaumanis. Velniņi.
5. J.Zvirgzdiņš. Tobiass, Čārlijs un neredzamais spoks.
6. 6 Dz.Tilaks. Oki dok!
7. M.Jakubovska. Paņem mani sev līdz.
8. A.Kronenbergs. Mazais ganiņš.
9. L. Pastore / Maskāckas stāsts
10. K. Vērđiņš Tētis
11. I.Zanders. Trīs draugi vienas upes krastā.
12. I.Gaile. Vaiotra grupa mani dzird?
13. M.Rungulis. Sāļās pankūkas.
14. I.Melngalve. Bulta, zvaigzne un Lai.
15. M.Zālīte. Mamma un tētis kūrortā.
16. A.Manfelde. Kurš no mums lidos?
17. M.Laukmane. Divdesmit pieci mākoņi
18. L.Stumbre Pūcīte ar zeltainām acīm.

Krievu valodā

1. Алешковский Ю. «Кыш и Два портфеля», «Кыш и я в Крыму»
2. Булычев К. «Приключения Алисы»
3. Гор Г. «Мальчик»
4. Грабовский Я. «Муха с капризами»
5. Данько Е. «Побежденный Карабас»
6. Демыкина Г. «Дом на сосне»
7. Дуров В. «Мои звери»
8. Ермолаев Ю. «Дом отважных трусишек»
9. Катаев В. «Цветик-семицветик», «Дудочка, кувшинчик»
10. Мамин-Сибиряк Д. «Серая шейка»
11. Михалков С. «Праздник непослушания»
12. Наумов Е. «Коралловый город», «Волшебная круговерть»
13. Одоевский В. «Городок в табакерке»
14. Осеева В. «Динка», «Васек Трубачев и его товарищи»
15. Пантелеев Л. «Честное слово», «Белочка и Тамарочка», «Веселый трамвай»
16. Перова О. «Ребята и зверята»
17. Погорельский А. «Черная курица, или Подземные жители»
18. Раскин А. «Как папа был маленький»
19. Розанов С. «Приключения Травки»
20. Рутковский В. «Гости на метле», «Друзья из тихой заводи»
21. Рыбаков А. «Кортик», «Бронзовая птица», «Выстрел»
22. Сотник Ю. «Как я был самостоятельным»
23. Тихомиров О. «Зеленое Окно»
24. Токмакова И. «Аля, Кляксич и буква А»

25. Томин Ю. «Карусели над городом», «А,Б,В,Г,Д и др.», «Шел по городу волшебник»
26. Чеповецкий Е. «Непоседа, Мякиш и Нетак»

3.pielikums

Dzejoļi 6.nodarbībai

V.Pavlovskis - Dziesmiņa par prieku

Māmiņa nopirka meitiņai kaķīti,
Ai, kāš bij meitiņai prieks!
Tētis nopirka dēlam sunīti,
Nu tik varēs skriet!
Atnāca vasara saulaina, jauka,
Vecāki aizveda bērnus uz laukiem,
Bet suni un kaķi mežā trieca,
Jo žigulī tādiem nebija vietas.
Un laukos suņu, kaķu, cik uziet,
Bet rudenī jaunus vecāki pirks,
Atkal būs dēlam un meitiņai prieks,
Bet kaut kur mežā žēli gaudos suns,
Suns – bezpajumtnieks.....

P.Brūvera dzejolis no grāmatas „Labas uzvedības ābece

Labie vārdi ir kā medus,
Tie mums dziedē kaites daudzas,
Izkūst neticības ledus,
Labie vārdi labo saudzē.
„Labu rītu!” visiem saku –
Mammai, tētīm, saviem draugiem,
Labu rītu vēlēt māku
Es pat kukaiņiem un augiem.
Rītā, dienā, novakarā,
Labie vārdi labu dara!

Erna Taube. Nabaga piekususi Ilzīte

- Ilzīt, atnes, man miltu maisiņu!
- Nē, māmiņ, es esmu piekususi.
- Ilzīt, palīdzi man sakult sviestu un cukuru!
- Nē, es esmu tik ļoti piekususi...
- Ilzīt, vai tu ieliksi pannu krāsnī?
- Māmiņ, es tiešām esmu šausmīgi piekususi!
- Tā, nu kūka ir gatava! Cik tā brūna un smaržīga!
- Dod man pagaršot!
- Nē, mana nabaga piekususi Ilzīte! Tu esi par daudz piekususi, lai es tevi apgrūtinātu.
Kūku es tagad ēdīšu pati!